

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗВО УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра богослов'я
Освітня програма
«Християнська педагогіка та організація дозвілля»

Магістерська робота

ДОЗВІЛЛЯ ДЛЯ ПІДЛІТКІВ ЯК ОСНОВА САМОВИХОВАННЯ І САМОДИСЦИПЛІНИ

Студентки 2-го курсу:
Наталії Гадамської

Науковий керівник:
Мельник с. Наталія Михайлівна,
ліценціат з наук про виховання

Рецензент:
Дуда Назар Миронович
доктор богослов'я PhD

Львів 2023

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Дозвілля як форма вияву внутрішнього світу людини.....	7
1.1. Визначення дозвілля.....	7
1.2. Види та форми дозвілля.....	9
1.3. Завдання та функції дозвілля дітей та підлітків.....	13
1.4. Християнське дозвілля.....	15
1.5. Виховання дозвіллям.....	19
Розділ 2. Виклики та перспективи підліткового віку.....	22
2.1. Особливості формування цінностей особистості в підлітковому віці.....	22
2.2. Виклики підліткового періоду.....	27
2.3. Виховання духовності у підлітків.....	31
2.4. Роль наставника у формуванні особистості підлітка.....	36
Розділ 3. Методи розвитку особистості з допомогою дозвілля.....	43
3.1. Дозвілля як основа для самовиховання.....	43
3.2. Пласт як взірць доброго виховання особистості.....	47
3.3. Аналіз сфери дозвілля для сучасних підлітків.....	52
Висновки.....	60
Список використаних джерел і літератури.....	64
Додатки.....	68

ВСТУП

Актуальність дослідження. В сучасному світі є багато викликів, одним із яких є питання виховання підростаючого покоління. Сучасне суспільство різко розвивається, як з точки зору науково-технічного прогресу, так і з комунікаційного. Сьогоднішній світ є епохою вільного доступу до інформації, що накладає особливий відбиток на питання виховання підростаючого покоління, так як часто саме медіа стає тим засобом, який має найбільший вплив на формування особистості дитини. І не завжди цей вплив є позитивний. Тому є дуже важливо переглянути сам процес виховання, а також побачити ті засоби, які допоможуть впорядкувати вплив на виховний процес оточуючого середовища.

Говорячи про виховний процес, слід також звернути увагу на ослаблення виховних інституцій. Зокрема через суспільне заангажування, а часом через надмірну турботу про належне матеріальне забезпечення дітей, виховний процес у сім'ї відходить на другорядні ролі, або ж йому приділяється мінімум уваги. Подібно, і школа витісняє виховний момент через надмірне зосередження на навчальному процесі. Виховання особистості дитини, зокрема її моральності, відходить часто на другорядний план, або ж обмежується вихованням певних чеснот, необхідних для успішності дитини. Ще більше занедбується моральне виховання, яке часто поєднують із релігійним, і яке у сучасному суспільстві стає все більш індивідуалістичним.

Таким чином, можна сказати, що класичні виховні системи (у контексті України), не завжди виконують покладені на них функції. А також, беручи до уваги надмірне захоплення дітей гаджетами, що не завжди сприяє як розвитку особистості дитини, так і формуванню її життєвих цінностей, є доцільним поглибити вивчення трохи забутих засобів виховання, як, наприклад, використання та правильну організацію дозвілля. Переосмислення дозвілля як виховного заходу дає можливість відкрити новий шлях формування особистості

дітей, особливо підлітків, які по своїй природі прагнуть як участі у суспільній діяльності, так і весело проводити вільний час.

У сучасному вихованні дуже мало уваги приділяється організації дозвілля дітей, через різні причини, в тому числі через надмірне заангажування дітей у навчальний процес, та зосередження вільного часу на соціальні мережі та ігри, однак саме дозвілля творить умови для відкритості підлітків, пізнання себе, плекання свободи, розвитку творчості. Сфера дозвілля в Україні ще немає достатньої бази реалізації, потребує наполегливої праці соціальних педагогів та рівня їх професійної підготовки, а ще достатнього фінансування із сторони держави чи інших виховних установ. Також існує невідповідність між дозвіллевими запитами населення і можливостями дозвіллевих структур.

Для дітей цінністю є проводити час разом, бо це дає можливості для розвитку. У колективі людина отримує соціальні навички. Тут важлива також роль педагога. Коли людина зростає у такому середовищі, вона звикає до дисципліни, і з часом сама потребує ресурсів, щоб отримувати нові знання. Таким чином виховується людська особистість. Коли заповнений внутрішній ресурс, людина має сили рухатися далі, іти вперед, саморозвиватися. Кожна людина має свій таланти, який треба розпізнати і розвивати. А для того, щоб це виявити, треба багато вчитися і бути чуйним до того, що дитині подобається. В будь-якому випадку важливо вчитися там, де є можливість, отримувати різні знання, щоб ставати різносторонньою особистістю. Так відбувається процес розвитку внутрішнього потенціалу людини.

Щоб дозвілля було ефективним, усім соціальним інституціям необхідно докладати велику кількість зусиль, щоб воно не лише приносило радість, але і формувало позитивні якості у вихованців. Саме моральна наповненість дозвілля сприятиме позитивному налаштуванню та подальшому розвитку молоді особи, стимулюватиме її до самовиховання і самодисципліни.

Проблематика дослідження. У даній роботі буде здійснено спробу проаналізувати сучасний стан організації дозвілля підлітків, показати його вплив на особистість підлітка, і на основі цього запропонувати найбільш

ефективні методи організації дозвілля, які допоможуть вдосконалити та зробити кращим морально-релігійне виховання підлітків, а особливо такі цінності як самовиховання та самодисципліна. Проблемними моментами буде спроба узагальнити наявні дослідження, які можуть відрізнитися своїми підходами. Необхідно також врахувати те, що сучасне моральне виховання рідко є предметом глибокого наукового дослідження.

Метою роботи є дослідити методи організації дозвілля підлітків, які сприяють їх морально-особистісному розвитку в ділянці самовиховання і самодисципліни.

Об'єктом дослідження є підлітки і вплив дозвілля на самовиховання особистості.

Предметом дослідження є саме дозвілля як чинник для виховання підростаючого покоління.

Методи дослідження. У роботі буде використано методи аналізу та синтезу, де буде проаналізовано вплив дозвілля на особистість підліткового віку, а також метод соціологічного опитування, щоб визначити, яке саме дозвілля є актуальним для підлітків на даний момент. Внаслідок використання цих методів буде здійснено аналіз дозвілля як інструменту для виховання підростаючого покоління, а також для стимулювання їх самодисципліни і саморозвитку.

Межі: Робота обмежиться вивченням особливостей організації дозвілля для виховання підлітків у контексті України.

Основу джерельної бази складають праці про дозвілля, наприклад, книги Паскаля «Соціальна робота у сфері дозвілля» та Петрової «Дозвілля в зарубіжних країнах», статті про сучасний стан дозвілля в Україні та про саме дозвілля, а також книги про виховання цінностей: «Як передавати дитині цінності» Герди Пігін, «Педагогіка» Зайченка, «Виховання волі і характеру» Ващенко, «Особистість на шляху до духовних цінностей» Бежа та література по психології для вивчення вікових особливостей підліткової групи: праці Сухомлинського Василя, Ферреро Бруно, Робінсона Кена і Лу Ароніки, статті

про самовиховання. Ще беруться до уваги праці Старосольського Юрія, Пластові журнали, та Пластовий довідник, оскільки саме діяльність Пласту націлена на виховання моральності молодшої особи та її самовиховання.

Структура. Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури та додатку.

Перший розділ описує саме дозвілля, його види та форми, та його вплив на особистість підлітка.

Другий розділ вивчає особливості підліткового віку та формування цінностей.

Третій аналізує, яке дозвілля є найбільш актуальним і цікавим для сучасних підлітків, і які види дозвілля сприяють самовихованню та самодисципліні. Також робиться дослідження діяльності організації Пласту як практичної діяльності у застосуванні дозвілля для підлітків і їх морального виміру.

У висновках представлено підсумок, які саме методи організації дозвілля для підлітків є найефективніші з точки зору їх морального виміру і сприяння розвитку особистості та її самовиховання і самодисципліни.

Розділ 1. Дозвілля як форма вияву внутрішнього світу людини

1.1. Визначення дозвілля

Енциклопедія сучасної України говорить про дозвілля як про сукупність видів діяльності, які здійснюються для задоволення різних потреб: соціальних, інтелектуальних, культурних і фізичних, а також відбуваються у вільний час¹. Іншими словами, це час, який є поза роботою та домашніми обов'язками. Слово дозвілля (з англ. *leisure*) походить від латинського слова *ligere*, яке означає “бути вільним”. Це відбулося тоді, коли з латинської мови прийшло у французьку слово *loisir*, воно означало певну свободу відмови від правил чи практик. Також у Стародавній Греції слово *schole* мало значення “серйозної діяльності, яка не має тиску обов'язковості”. Слово *scool* англійською мовою з'явилося від грецького *schole*, яке має на меті зв'язок між освітою і дозвіллям². Всі ці слова є схожими між собою і мають на меті показати вільну волю і необов'язковість примусу.

Дозвілля є чудовим середовищем для розвитку культури суспільства. Правильно організоване дозвілля формує у дітей культуру спілкування, сприяє зміцненню родинних зв'язків, створює успішне середовище для самовиховання і самореалізації особистості³. Це означає, що час, який виділяється на дозвілля, є корисним для морального розвитку особи. Здійснюючи цікаве проведення часу, людина отримує як позитивні емоції, так і корисні навички. На думку Паскаля, дозвілля дає можливість для задоволення великої кількості потреб, допомагає отримувати радість від контакту з навколишнім середовищем, знижує напруження організму і усуває стресові чинники, а ще дозволяє людині почувати себе соціально визнаною особою⁴. Завдяки дозвіллю людина стає менш тривожною та напруженою. Коли особистість займається тим, що вона

¹ Академічний тлумачний словник. Словник української мови. Том 2. *Тлумачення, значення слова «Дозвілля»*. К. 1971, 347.

² Біла Ю.В. *Сутність поняття «дозвілля» та «вільний час»* // zoippo.net.ua (10.08.2022).

³ Біла Ю.В. *Сутність поняття «дозвілля» та «вільний час»*.

⁴ Паскаль О.В. *Соціальна робота у сфері дозвілля*. Одеса 2007, 8.

любить, вона зосереджується на чомусь конкретному, важливому для неї, і це викликає у неї приємні почуття.

Дозвілля людини не є обмежене зовнішніми факторами і залежить від її вподобань і побажань. Сфера дозвілля включає в себе найрізноманітніші види людської життєдіяльності, тому дозвіллева діяльність є неможлива без внутрішньої установки самої людини, що стимулює або стримує розвиток, реалізацію і усвідомлення своїх потреб⁵.

Те, який вид дозвілля обирає людина, свідчить про ціль, якої вона прагне досягнути: чи вона хоче чогось навчитися, чи просто відпочити, набратися сил, дізнатися певні культурні особливості тої чи іншої місцевості, прагне задовольнити свою цікавість. Дозвілля часто асоціюється із відпочинком, проте відпочинок не повинен бути бездіяльним та лінивим. Змістовний відпочинок включає «оновлення тілесних та духовних сил через зміну діяльності»⁶, тобто допомагає відволіктися від повсякденних справ та і відновити сили. Добре сплановані вихідні дають можливість гарно провести час із сім'єю, бути ближче біля дітей, грати з ними, пізнавати їх та спілкуватися з ними, від чого залежать стосунки і добра атмосфера в сім'ї.

Традиційно виділяють п'ять аспектів відпочинку. Щоб розібратися, що таке відпочинок, треба визначити: час (коли людина відпочиває), мету (чому вона відпочиває, спосіб дозвілля (як вона відпочиває), вид діяльності (чим вона займається) та умови (в якому контексті)⁷. Фактично відпочинок є протилежним поняттям до праці. Він має важливе значення, оскільки створює гарне самопочуття, дає поштовх до творчості, саморозвитку, сприяє задоволенню та допомагає піднімати самооцінку.

Дозвілля є синонімом до словосполучення “вільний час”. В довідниках і словниках про дозвілля дається також інше визначення, а саме дозвілля як частини позаробочого часу, який є в людини після того, як вона виконала свої невиробничі обов'язки. Сюди входить час на дорогу, споживання їжі, сон,

⁵ Петрова І.В. *Дозвілля в зарубіжних країнах*. Київ 2005, 19.

⁶ Opus Dei. *Праця та відпочинок* // cerkva-vnls.lviv.ua (15.08.2022).

⁷ Паскаль О.В. *Соціальна робота у сфері дозвілля*. Одеса 2007, 10.

домашню роботу і т.д.⁸. Якраз в теперішніх умовах сфера дозвілля, відпочинку має великий вплив для самовизначення людини та її формування.

Проте дослідження сучасного стану дозвіллевої сфери в Україні показали, що вона має свою специфіку, яка гальмує суспільний розвиток і ускладнює сам процес формування соціально-творчої особистості⁹. Це означає, що сфера дозвілля в Україні ще не є на належному рівні. Зі слів Максимовської Н.О., в теперішній Україні організація інфраструктури дозвіллевої сфери зараз є на стадії трансформації і перетворення. Класична структура закладів і установ дозвілля перебуває в стані занепаду, руйнації, має велике недофінансування¹⁰. Необхідно брати приклад з передових країн, не боятися щось міняти, робити дослідження і розвивати великі можливості, які має сфера дозвілля. З метою вдосконалення сучасного дозвіллевого простору необхідне руйнування сталої традиційної інфраструктури дозвілля, інтенсивніші дослідження соціально-педагогічного потенціалу, виникнення нових форм активності дозвілля, а також підняття рівня дозвіллевих вподобань населення¹¹.

1.2. Види та форми дозвілля

Є дуже велика кількість класифікацій дозвілля.

Дозвілля поділяють на види залежно від ознак:

1. Тривалості:

- довготривале;
- короткочасне;
- епізодичне;

2. виду активності:

- активне;

⁸ Паскаль О.В. *Соціальна робота у сфері дозвілля*. Одеса 2007, 13.

⁹ Максимовська Н.О. *Сучасний стан дозвіллевої сфери в Україні: соціально-педагогічний аспект* // <https://tourlib.net> (20.08.2022)

¹⁰ Максимовська Н.О. *Сучасний стан дозвіллевої сфери в Україні: соціально-педагогічний аспект*.

¹¹ Там само.

- пасивне;

3. напрямку діяльності:

- рекреаційне;
- творче;
- спортивне;
- туристичне;
- декоративно-прикладне;

4. періодичністю:

- святкове;
- щотижневе;
- щоденне;
- під час відпустки¹².

Під час дозвілля людина може здійснювати найрізноманітнішу діяльність: подорожі, активні та пасивні розваги, відвідування музеїв, кінотеатрів, театрів, заняття спортом, прогулянки, риболовля, мисливство, збирання грибів та ягід, інтелектуальний відпочинок, клуби за інтересами тощо.

Ще існують інші класифікації різновидів діяльності, якими люди займаються у вільний час. Їх можна розподілити на такі категорії:

- 1) соціальні розваги: спортивні ігри, вечірки, театральні вистави, нічні клуби, візити до знайомих чи родичів;
- 2) активне дозвілля: заняття спортом, прогулянки, ігри, поїздки, музика;
- 3) пасивне дозвілля: читання, перегляд телепередач, радіо, аудіо-записи;
- 4) шопінг: різні покупки, задоволення різних потреб;
- 5) особисті потреби: різні оздоровчі процедури, одягання, сон, гігієна;
- 6) організаційна робота: суспільна і релігійна діяльність;
- 7) домашня робота: приготування їжі, ремонт, прибирання;

¹² Паскаль О.В. *Соціальна робота у сфері дозвілля*. Одеса 2007, 8.

- 8) діяльність, яка пов'язана з роботою: поїздка на роботу, позаурочна робота, у вечірній час;
- 9) продовження освіти: різні курси, читання, дослідження та додаткові заняття¹³.

За твердженням Шиверса, дозвілля можна вивчати з точки зору різних аспектів:

- як функцію;
- як задоволення;
- як відновлення сил;
- як реактивну діяльність;
- як відображення соціальної стратифікації;
- як часу;
- як екзистенціального стану¹⁴.

Людина завжди може вибрати такий вид дозвілля, який лежить їй до душі.

Дозвілля як функція є звільненням від певних обов'язків. Також сюди можна віднести дозвілля як розвагу, релаксацію, збільшення досвіду.

В якості задоволення дозвілля виступає джерелом щастя і дає можливість вибирати саме те, що їй до вподоби в даний момент.

Дозвілля як відновлення сил – під час відпочинку людина отримує психологічну та фізіологічну стимуляцію для того, щоб набратися сил для роботи, яка є засобом самореалізації.

Реактивна діяльність – це час, який використовується для навчання та творчості і вказує на рівень освіти і культури людини.

Дозвілля як відображення соціальної стратифікації вказує на фінансові можливості людини і класову приналежність.

Дозвілля як час вказує на те, що особа може розпоряджатися своїми часовими можливостями на свій власний розсуд, а також час, який людина не використовує для службових обов'язків та біологічних функцій.

¹³ Паскаль О.В. *Соціальна робота у сфері дозвілля*. Одеса 2007, 11.

¹⁴ Паскаль О.В. *Соціальна робота у сфері дозвілля*, 9.

Екзистенціональний стан дозвілля – сприйняття людиною дозвілля як стану свободи, тобто незалежності від будь-якої діяльності¹⁵.

Діяльність, яка має відношення до сфери дозвілля, ділиться на такі групи:

- I. наука та самоосвіта. Сюди можна віднести: перегляд телепередач, відвідування музеїв, театрів, різних заходів, читання книжок та періодичних видань;
- II. організовані або самостійні заходи та хобі. Тут дуже великий вибір і він часто взаємопов'язаний із науково-технічним прогресом та культурою: заняття живописом, танцями, поезією, фотографією, спортом, колекціонування, а ще сюди відносяться комп'ютерні клуби, клуби за інтересами тощо.

Вагоме значення має спілкування з іншими людьми (відпочинок на природі, сімейні поїздки, зустрічі в кафе, клубах, церкві). Статистика свідчить, що всього є приблизно 300 форм дозвілля¹⁶.

Десь вкінці ХХ ст. значно збільшився обсяг вільного часу у людей, що посприяло більш активній участі населення в дозвіллі. Дозвілля залежить від багатьох факторів, зокрема важливим є розподіл бюджету часу людини на робочий і позаробочий, також мають значення витрати на сон, споживання їжі, транспорт, різні сімейно-побутові питання, а ще рівень культурного, соціального і медичного обслуговування населення¹⁷.

Підсумувавши, можна зробити висновок про те, що під дозвіллям в науковій сфері розрізняють величезний різновид людської діяльності, основною з характеристик якої є вільний вибір того чи іншого способу діяльності та залежність від зовнішніх соціальних зобов'язань.

¹⁵ Паскаль О.В. *Соціальна робота у сфері дозвілля*. Одеса 2007, 9.

¹⁶ Паскаль О.В. *Соціальна робота у сфері дозвілля*, 13.

¹⁷ Петрова І.В. *Дозвілля в зарубіжних країнах*. Київ 2005, 13.

1.3. Завдання та функції дозвілля дітей та підлітків

Визначивши головні функції дозвілля, можна побачити основні напрямки дозвіллевої діяльності, накреслити завдання, показати соціальне значення. Основний зміст дозвілля складає сукупність функцій дозвіллевої діяльності¹⁸.

Рис. 1.1. Завдання дозвілля¹⁹

Виділяють такі основні характеристики дозвілля дітей, підлітків та юнацтва. Дозвілля:

- є сферою задоволення особистісних потреб.
- Сприяє надбанню корисних вмінь і навичок, а також розкриває природні здібності і таланти.
- Передбачає вільну творчу діяльність.
- Сприяє формуванню ціннісних орієнтирів.
- Формує потребу у незалежності та свободі.
- Стимулює творчу ініціативу дітей.
- Формує об'єктивну самооцінку у дітей.
- Має гарантію добровільності при виборі занять та активностей.
- Розвиває і формує особистість.
- Забезпечує гарний настрій і особисте задоволення.
- Формує позитивну концепцію власного "я".
- Є "зоною обмеженого втручання дорослих".

¹⁸ Петрова І.В. *Дозвілля в зарубіжних країнах*: К. 2005, 37.

¹⁹ Організація відпочинку, дозвілля і розваг. *Сутність організації відпочинку, дозвілля і розваг* // pidru4niki.com (20.09.2022).

- Формує норми поведінки і важливі потреби особистості в суспільстві.
- Сприяє самовихованню особистості.
- Містить яскраво виражені психологічний, фізіологічний і соціальний аспекти.
- Широке у своєму значенні.
- Детерміноване зовнішньо і внутрішньо.
- Завдяки вільному вибору дій сприяє самоствердженню, самовираженню і саморозвитку особистості²⁰.

Основними ознаками дозвілля є: урізноманітнення життя, отримання задоволення, відпочинок та розваги [...] Любина робить вибір виду дозвілля залежно від ряду причин: бажання відпочити від роботи, розвинути здібності, поспілкуватися з друзями, набути нового цікавого досвіду, принести суспільну користь, зміцнити своє здоров'я і т.д.²¹.

Соціальні функції дозвілля є різноманітні: ціннісно-орієнтаційна, комунікативна, соціальна, виховна, рекреаційна, творча, пізнавальна. Дозвіллеві функції виявляють його рівні. Мається на увазі творче, пасивне, пізнавальне, розважальне дозвілля. Тобто, сутність дитячого та юнацького дозвілля складає їх творча поведінка у вільний час, вибір ними роду занять та рівень активності в певному середовищі, який детермінований як внутрішньо (мотиви, потреби, установки, спосіб поведінки), так і зовнішньо (ті чинники, які зумовлюють відповідну поведінку²²).

Діти дають самі собі оцінку, керуючись соціально прийнятими нормами і еталонами, тому що самосвідомість розвивається в процесі спілкування. Сфера дозвілля якраз дає можливість для формування певних спільнот, що допомагають дітям знайти свою соціальну роль. З цього випливає ще одна функція дозвілля - комунікативна.

Тобто через дозвілля діти «більш відкриті для впливу і впливу на них самих різних соціальних інститутів, що дозволяє з максимальною ефективністю

²⁰ Біла Ю.В. Сутність поняття «дозвілля» та «вільний час» // zoippo.net.ua (16.05.2022).

²¹ Петрова І.В. Дозвілля в зарубіжних країнах. Київ 2005, 9.

²² Біла Ю.В. Сутність поняття «дозвілля» та «вільний час» // zoippo.net.ua (16.05.2022).

впливати на їх моральний образ і світогляд»²³. Коли підлітки, молодь, діти проводять час у колективі, це формує у них почуття товаришкості, стимулює трудову активність, вчить формувати життєву позицію, норми поведінки в оточенні. Театралізація є особливістю дозвілля для дітей. «Художні образи, впливаючи через емоційну сферу, змушують його переживати, страждати і радіти, їх вплив часто набагато гостріше життєвих колізій»²⁴. Дитяче дозвілля чудово сприяє формуванню моральних цінностей, виступає каталізатором для морального вибору у життєвих ситуаціях.

1.4. Християнське дозвілля

У Катехизмі Католицької Церкви «Христос – наша Пасха» написано: «Відпочинок відповідає волі самого Бога, про що свідчить опис з книги Буття (див. Бут.2,2-3; Вих. 20,8-11). Відпочинок – це справа “свята”, бо він дозволяє людині, яка часом надмірно поглинена земними справами, наново усвідомити, що все є творінням Божим»²⁵.

«Ісус, Марія та Йосиф показують нам, як родинне життя надає час для відпочинку та святкування: Батьки його ходили щороку в Єрусалим на свято Пасхи. Родина – духовний простір – є школою, що навчає нас відпочивати з думкою про ближніх»²⁶. Важливо турбуватися про своїх найрідніших, проводячи спільно час, тим самим можна виявити турботу Бога про них, і не даючи змоги залишатися дітям наодинці із засобами масової комунікації. «Сьогодні батькам важливіше ніж будь-коли вибирати цікаві телепрограми, щоб переглядати їх разом з дітьми, навчати дітей стриманості та розсудливості у використанні комп'ютера — з конкретною метою, як, передусім, робочий інструмент»²⁷.

²³ Біла Ю.В. *Сутність поняття «дозвілля» та «вільний час»* // zoippo.net.ua (16.05.2022).

²⁴ Біла Ю.В. *Сутність поняття «дозвілля» та «вільний час»*.

²⁵ Синод Української Греко-Католицької Церкви. *Катехизм Української Греко-Католицької Церкви «Христос – наша Пасха»*. Львів 2011, 292.

²⁶ Opus Dei. *Праця та відпочинок* // cerkva-vnls.lviv.ua (15.08.2022).

²⁷ Opus Dei. *Праця та відпочинок*.

Відпочинок, щоб не стати пустою бездіяльністю, що викликає почуття нудьги, має бути джерелом духовного збагачення та відновлення духовних і фізичних сил. Відпочинок має служити зростанню особистої свободи та сприяти братерській спільноті. Християнський відпочинок стверджує пріоритет людської особи щодо вимог соціального і економічного життя²⁸.

Християнське дозвілля також допомагає бути уважнішим, зосереджуючись таким чином, щоб Бог став центром життя і допомагає знаходити Його в людях, які є навколо. Розмови в колі родини, хобі, майстрування, спільна та особиста молитва, зустрічі спільноти є прикладами такого проведення часу²⁹. Це надзвичайно важливо, бо завдяки цьому можна отримати набагато більше, ніж від звичайного відпочинку.

«Християнське дитяче дозвілля для багатьох дітей це – рай на землі»³⁰. Одним із таких популярних видів християнського дозвілля є улюблені дітьми літні християнські табори. «Дитяче дозвілля – це достатньо їжі, цікаві ігри, спорт та походи, нові друзі, хороші та привітні керівники, корисні історії про Ісуса, який любить дітей»³¹. Діти люблять це, завдяки цьому можуть навчитися християнських цінностей. «Християнські табори є одним із можливих способів не тільки познайомити дитину (молоду людину) з Богом, але й прищепити їй любов до Бога, до себе, до людей, до життя»³².

Всесвітньо відомий італійський педагог і новатор, святий покровитель молоді о. Іван Боско ділився секретом успіху виховання молоді: «Будьте завжди з молоддю, а особливо під час дозвілля, беріть активну участь у іграх і забавах [...] поділяйте їхній сміх і веселість [...] виявляйте зацікавлення до того, що цікаво їм. Молодь мусить відчувати, що вихователь завжди перебуває з нею і для неї. Проводьте з молоддю весь час, який тільки зможете!»³³.

Виховними заходами у проведенні християнського табору є:

- банси;
- сценки;

²⁸ Синод Української Греко-Католицької Церкви. *Катехизм Української Греко-Католицької Церкви «Христос – наша Пасха»*. Львів 2011, 292.

²⁹ Opus Dei. *Праця та відпочинок* // cerkva-vnls.lviv.ua (15.08.2022)..

³⁰ Швейцарська організація місіонерства та милосердя «ЛЮ Швейцарія – Україна». *Дитяче дозвілля* // lioua.com (20.08.2022).

³¹ Швейцарська організація місіонерства та милосердя «ЛЮ Швейцарія – Україна». *Дитяче дозвілля*.

³² Комісія освіти та виховання УГКЦ. *Олівці: poradnik z organizacii ta provedennia khristianskikh taboriv dla ditei ta molodi*. Львів 2016, 12.

³³ Комісія освіти та виховання УГКЦ. *Олівці: poradnik z organizacii ta provedennia khristianskikh taboriv dla ditei ta molodi*, 16.

- пісні;
- праця в групах;
- велика гра;
- довільні ігри;
- гуртки.

«Банс – це оплески, вибух емоцій, зняття напруги між різними завданнями. Банс служить для розігріву атмосфери, роблячи її простішою і невимушеною, для створення радісного настрою»³⁴. Іншими словами, це танець, який завжди розслабляє і створює веселий настрій, допомагає дітям налаштуватися і добре відпочити.

Наступним виховним заходом є сценка, яка впроваджує дітей у тему табору³⁵. Через певну роль, відведену у сценці, дитина вчиться переживати її, “вдягати на себе”, моделює поведінку у виставі, і таким способом «діти вчаться поведінки в різних ситуаціях в світлі християнської моралі»³⁶. Дитина вчиться думати, аналізувати, як би вона поступила, якби потрапила в таку ж історію. І це дуже добре.

З допомогою пісні також діти вчаться спілкуватися і передавати емоції. Під час праці з дітьми в таборі, аніматор виховує:

1. уважність і зосередженість дитини;
2. згуртовує дітей³⁷.

Катехизація допомагає виховувати дітей, підлітків та дорослих у вірі. Вона містить в собі навчання християнської віри, яке подається системно і органічно і має на меті показати людині повноту християнського життя, навчає її жити Святими Таїнствами та приймати участь у Святій Літургії³⁸. Обов’язковою

³⁴ Комісія освіти та виховання УГКЦ. *Олівці: poradnik z organizacii ta provedennia khristianskikh taboriv dla ditei ta molodi*. Львів 2016, 33.

³⁵ Комісія освіти та виховання УГКЦ. *Олівці: poradnik z organizacii ta provedennia khristianskikh taboriv dla ditei ta molodi*, 33.

³⁶ Там само, 25.

³⁷ Там само, 26.

³⁸ Там само, 27.

умовою при проведенні праці в групах, а також протягом цілого табору є молитва, яка умиряє серця і є «джерелом сил і натхнення»³⁹.

Гра – основний спосіб, у який діти пізнають і вчаться розуміти довколишній світ. Гра – це не якась конкретне заняття: це стан психіки, за якого відбувається різна діяльність [...] Справжня гра відбувається без нагляду дорослих, її ініціює сама дитина. Це практична, мультисенсорна діяльність, яка поєднує дітей з довколишнім світом, а також із їхнім внутрішнім світом ідей та уяви. Справжня гра охоплює різні види чуттів – нюх, дотик, слух, фізичну активність. Коли діти бавляться в піску, малюють, лазять по деревах, бавляться у квача або хованки – вони грають у справжню гру⁴⁰.

Ігри, які використовуються в таборах, поділяють на два типи:

- довільні ігри – це ігри, в яких діти діляться на команди або групки по декілька осіб;
- велика гра – це гра для всіх, хто бере участь у таборі⁴¹.

Гра є також доброю школою спілкування, де діти вчаться розуміти одне одного, входити у становище іншої особи. Це дуже важливо для життя і спілкування в соціумі. Саме тому гра є дієвим засобом етичного виховання⁴². Проте гра також є відпочинком, бо вона приносить задоволення, має здатність розряджати напруженість психіки. «Гра зберігає і передає у спадок величезну гаму духовних та емоційних цінностей і людських проявів»⁴³.

Гуртки є також можливістю розвинути певні природні задатки або навчитися чогось зовсім нового. «Залучення дітей до творчості через гуртки - виправдана справа. Різноманіття гуртків дозволяє дитині обрати те, що їй до вподоби, навчитися нового, розвивати свої таланти, отримати позитивний настрій та задоволення собою»⁴⁴. Це і цікаво, і водночас корисно.

Цілком очевидно, що діти люблять цікаво проводити час. Вони відкриті на співпрацю. Важливо поруч бути такому дорослому, щоб зміг це духовне

³⁹ Комісія освіти та виховання УГКЦ. *Олівці: poradnik z organizacii ta provedennia khristianskikh taboriv dla ditei ta molodi*. Львів 2016, 27.

⁴⁰ Робінсон Кен - Ароніка Лу. *Ви, ваша дитина і школа. Як прокласти шлях до найкращої освіти*. Львів 2018, 85.

⁴¹ Комісія освіти та виховання УГКЦ. *Олівці: poradnik z organizacii ta provedennia khristianskikh taboriv dla ditei ta molodi*. Львів 2016, 31.

⁴² Катехитична комісія Самбірсько-Дрогобицької єпархії УГКЦ - Дрогобицький інститут Пресвятої Трійці. *Просто і не просто ігри та забави*. Дрогобич 2012, 3.

⁴³ Катехитична комісія Самбірсько-Дрогобицької єпархії УГКЦ - Дрогобицький інститут Пресвятої Трійці. *Просто і не просто ігри та забави*, 3.

⁴⁴ Комісія освіти та виховання УГКЦ. *Олівці: poradnik z organizacii ta provedennia khristianskikh taboriv dla ditei ta molodi*. Львів 2016, 35.

багатство показати дитині, направити, допомогти, стимулювати їх до того, щоб вони росли свідомими і щасливими християнами.

«Отже, відпочинок людини [...] повинен служити тому, щоб знайти і розвинути в собі те “нове створіння”, про яке говорить св. Павло»⁴⁵. Для розвитку особистості потрібно багато розумових і духовних зусиль. «Учень сприймає зусилля і втому як цінності», і це стимулює його цінувати те, що є “тут” і “зараз”. Він сприймає відпочинок не “як такий, що “вбиває час”, але вміло використовує його для формування нових зацікавлень, які служать його розвитку»⁴⁶. Тому надзвичайно важливою є праця над християнським вихованням дітей і підлітків, християнським дозвіллям, які допоможуть виростити гідне покоління на користь батькам і вчителям та на славу Богу. «Християнське виховання є не просто обов’язком батьків перед Богом, головною справою життя, але й умовою спасіння, без чого не можна потрапити в Царство Боже»⁴⁷.

1.5. Виховання дозвіллям

Виховання – це формування особистості людини, яке має на меті наблизити її до певного визначеного виховного ідеалу. Кожна епоха, кожне суспільство мали і мають свій ідеал виховання, бо без цього неможливе самовиховання⁴⁸. Людина є вінцем творіння і завжди прагне досконалості. Для цього потрібна праця над собою та навчання, а особливо добрий приклад наставника.

Виховання людини завжди тісно поєднане з руховою діяльністю, що є важливим показником психічного, фізичного та соціального здоров’я. Людина створена таким чином, що отримує задоволення, коли взаємодіє з іншими людьми. Коли є робота в команді, вона отримує задоволення від прогресу, і пишається своїми досягненнями. Також приносить задоволення, коли особа

⁴⁵ Здзіслав Струзік. *Виховна програма на основі цінностей за вчення Івана Павла II*. Варшава 2014, 506.

⁴⁶ Здзіслав Струзік. *Виховна програма на основі цінностей за вчення Івана Павла II*, 505-506.

⁴⁷ Тхоржевська Т.Д. *Православне виховання в історії педагогіки України: монографія*. К. 2008, 111.

⁴⁸ Ващенко Г. *Виховання волі і характеру*. Частина 2. Мюнхен 1957, 9.

відчуває прихильність до інших людей, місць, груп людей, коли турбується про них.

«Рух пов'язаний із найбільш базовими людськими радощами, які охоплюють самовираження, соціальні зв'язки, майстерність»⁴⁹.

Рух здатен задовольнити і ключові людські потреби, наприклад, бажання єднатися з природою чи бути частиною чогось більшого за себе [...] Фізична активність так наповнює нас у психологічному сенсі, бо тоді ми бачимо добре в собі і водночас помічаємо позитив в інших⁵⁰.

Важливо багато рухатися, це додає особі енергії та підтримує стан її здоров'я. На жаль, в сучасному світі все менше людей, особливо молодих, хочуть займатися спортом. Через швидкий темп життя, постійний науково-технічний прогрес сучасне суспільство потребує перегляду та гнучкості у діях всіх соціальних закладів, які мають справу з дітьми та підлітками. Педагоги повинні старатися навчити дітей прагнути до різноманітної та багатой культурі, пізнання, виховання і вдосконалення себе у ній, бо саме вона є ідеальним засобом розвитку і самовираження особистості⁵¹.

Повинна бути свобода вибору, але треба вчити підростаюче покоління бути відповідальними за свій вибір. Сучасна молодь, залежно від своїх соціокультурних потреб, час дозвілля присвячує зазвичай спілкуванню у групах однолітків, молодіжних компаніях, де постає особлива молодіжна субкультура, яка має значний вплив на формування особистості молодої людини⁵². Також багато часу вони проводять в інтернеті, де лише частково реалізується потреба в спілкуванні та визнанні, що для підлітків має велике значення. Важливо добре організувати їхній час. «Вільний час є одним з найважливіших засобів формування особистості, своєрідним індикатором культури, кола духовних потреб та інтересів кожного індивіда»⁵³. Інакше кажучи, від того, як людина використовує свій час, залежить її особистісний розвиток. Лише при залученні

⁴⁹ Макгонікал Келлі. *Радість руху. Як фізична активність додає впевненості, зближує людей і робить їх щасливішими*. К. 2022, 13.

⁵⁰ Макгонікал Келлі. *Радість руху. Як фізична активність додає впевненості, зближує людей і робить їх щасливішими*, 13.

⁵¹ Біла Ю.В. *Сутність поняття «дозвілля» та «вільний час»* // zoippo.net.ua (12.09.2022)

⁵² Біла Ю.В. *Сутність поняття «дозвілля» та «вільний час»*.

⁵³ Бойко О.П. *Культура дозвілля в контексті сучасних теорій*. Харків 2009, 4.

внутрішнього ресурсу, правильної організації вільного часу та ефективній співпраці з іншими людьми можливий цілісний розвиток особи. Молодих людей треба стимулювати не лише до саморозвитку, але й навчати цінностям, таким як: дружба, милосердя, любов, взаємопідтримка та вірність.

Девізом для подібної молоді повинно стати правило – вдосконалювати себе і вдосконалювати світ. Лише таким шляхом у суспільстві можуть сформуватися взаєморозуміння, терпимість і повага до прав людини. Лише любов, вірність, справедливість і багато інших цінностей ведуть молодь до добродійності і досконалості⁵⁴.

Тому важливим завданням нашого покоління є стимулювати підрастаюче покоління бути терплячими, відповідальними, милосердними і допомагати їм чутися гідними. А також потрібно створити найкращі умови, щоб особистість могла розвиватися, допомагати їй працювати над самовихованням, моральним вдосконаленням. В цьому випадку будуть зменшені ризики для антисоціальної поведінки і проведення дозвілля⁵⁵.

⁵⁴ Бех І.Д. *Особистість на шляху до духовних цінностей*. Київ – Чернівці 2018, 5.

⁵⁵ Бойко О.П. *Культура дозвілля в контексті сучасних теорій*. Харків 2009, 8.

Розділ 2. Виклики та перспективи підліткового віку

2.1. Особливості формування цінностей особистості в підлітковому віці

Підлітковий вік – це складний період розвитку особистості, і саме тому він є об'єктом дослідження багатьох науковців. Зокрема в цей період формується система цінностей особистості. Слід відмітити, що цінності не можна вивчити з позиції людського раціоналізму, вони знаходяться у площині відкритості на певні ідеали, такі як любов, добро, краса, істина, тощо⁵⁶. Є різні способи дати визначення поняття цінностям, зокрема під цінностями розуміють «все те, що володіє потенціалом блага і тим самим дає поштовх до дії, спрямованої на здійснення цього блага»⁵⁷, тобто все, що допомагає повніше розкрити людські можливості і підтримує життя, є цінним і благим; натомість усе, що паралізує і придушує внутрішній потенціал людини, вважається негативним. Таким чином, формування цінностей є тісно пов'язане з поняттям добра і зла, тобто зі світоглядом людини, з тим, як вона сприймає і оцінює себе, інших, світ. З цього випливає також і поведінка особистості, адже саме на основі цінностей людина приймає рішення.

Є різні категорії цінностей: абсолютні (доброта, любов, правда, справедливість, гідність, свобода); національні (патріотизм, національна гідність, державотворчі прагнення, історична пам'ять); громадянські (права і свободи, повага до закону, обов'язки); сімейно-родинні (подружня вірність, турбота про дітей, стосунки у сім'ї); духовні (прагнення до досконалості, віра, святість)⁵⁸. Навіть такий короткий огляд показує, наскільки широким є поняття формування цінностей особистості. Але саме вони впливають на мотивацію та поведінку людини. Розмитість цінностей є причиною незрілих, непослідовних вчинків. Особа з несформованими цінностями легше піддається впливу

⁵⁶ Канафоцька Г.П. *Формування цінностей сучасної людини: фактори, інституції, складові та чинники впливу*. К. 2013, 1.

⁵⁷ Канафоцька Г.П. *Формування цінностей сучасної людини: фактори, інституції, складові та чинники впливу*, 1.

⁵⁸ Канафоцька Г.П. *Формування цінностей сучасної людини: фактори, інституції, складові та чинники впливу*, 1.

соціуму. Натомість сформовані цінності виявляється у ініціативності, творчості, активності, відповідальності, відкритості на нове, відповідності вчинків та переконань. Цінності є регулятором як індивідуальної, так і групової поведінки⁵⁹.

Безумовно, що формування цінностей відбувається під впливом соціуму, але вона також має і зворотній вплив на формування суспільства. Занепад моральних цінностей є основою занепаду певних форм суспільного існування. «Як засвідчує історичний досвід людства, початком краху великих цивілізацій майже завжди була моральна криза, відмова спочатку еліти, а відтак і широкого загалу від дотримання традиційних моральних норм, всюдозволеність, моральне безладдя і демонстративна антиморальність»⁶⁰.

Сучасна німецька дослідниця Герда Пігін звертає увагу на дуже швидко мінливість сучасного суспільства, зокрема в питанні формування цінностей особистості. Вона зазначає, що багато цінностей, які були притаманні попереднім поколінням, втрачають свою актуальність. Особливих метаморфоз у сучасному суспільстві зазнають моральні цінності, так як сучасне суспільство характеризується всюдозволеністю, надмірним індивідуалізмом і нівелюванням моральних цінностей, з наголосом на те, що кожен має право власного вибору та власної поведінки⁶¹.

Динаміка суспільних процесів, формування нової системи економічних відносин та зміна соціально-політичних орієнтирів спричинюють переосмислення цінностей, що «призводить до змін всієї системи соціальних відносин, яка, у свою чергу, впливає на моральне здоров'я суспільства»⁶².

Безумовно, що у сучасному суспільстві є багато факторів, які впливають на формування цінностей. Перш за все мова йде про інформатизацію, в основі якої лежать новітні технології, які змінюють сучасне виробництво, уявлення

⁵⁹ Канафоцька Г.П. *Формування цінностей сучасної людини: фактори, інституції, складові та чинники впливу*, 2.

⁶⁰ Канафоцька Г.П. *Формування цінностей сучасної людини: фактори, інституції, складові та чинники впливу*, 3.

⁶¹ Пігін Герда. *Як передавати дитині цінності*. Львів 2014, 7.

⁶² Канафоцька Г.П. *Формування цінностей сучасної людини: фактори, інституції, складові та чинники впливу*, 3.

людини про свої можливості, якість та кількість спілкування, тощо. Всесвітня інформація (як корисна, так і шкідлива) є легко доступною для всіх вікових категорій, що накладає відбиток на формування цінностей, особливо у підростаючого покоління.

Інформаційне дозвілля, на жаль, часто має негативний вплив не лише на формування цінностей, але і на психологічне здоров'я підлітків, наприклад, формування психологічної залежності від комп'ютерних ігор, яка визнана всесвітньої організацією охорони здоров'я хворобою XXI століття. Ігроманія може провокувати як агресію, так і бездушність по відношенню до насильства.⁶³ Іншою небезпекою є поширення порнографічного контенту, який часто підриває не лише родинні цінності, але і соціальні.

Великий вплив на формування цінностей також має реклама, яка формує смаки, уподобання, стереотипи щодо трактування «краси», «користі», «добра» і «зла». Однак найбільший її шкідливий ефект полягає у формуванні споживацького стилю життя та невмінні відмовити собі у чомусь.

Таким чином, можна відзначити значний вплив на формування цінностей таких факторів, як глобалізація, інформатизація, ЗМІ, легка доступність до мобільно-цифрового контенту, реклама.

Беручи до уваги ці фактори, важливу роль у вихованні відіграє плекання духовності, адже саме особисті духовні переконання є основним фундаментом для розвитку моральних цінностей суспільства⁶⁴.

Основою християнського виховання є родина, в якій людина формується, розвивається та навчається. Батьки є першими вчителями, а родина – це перша школа, де навчають елементарним правилам поведінки, правилам життя. Митрополит Андрей Шептицький постійно навчав про важливість виховання у родині⁶⁵. Сама родина є визначальною у побудові цінностей для розвитку

⁶³ Канафоцька Г.П. *Формування цінностей сучасної людини: фактори, інституції, складові та чинники впливу*. К. 2013, 4.

⁶⁴ Прокопчук Софія. *Стежинами духовності: На допомогу вчителям, катехитам та вихователям*. Львів 2012, 5.

⁶⁵ Патріярша катехитична комісія УГКЦ - Катехитично-педагогічний інститут УКУ. *Катехитичне служіння в УГКЦ сьогодні: досвід, труднощі, перспективи*. Львів 2005, 23.

особистості. Зі слів Владики Ігора (Возьняка) «не можна ізолювати дитини від батьків і одночасно виховати багату цілісну особистість»⁶⁶. Важливо, щоб кожна сфера дитини була наповненою, тобто родина, школа та середовище, в якому росте юна особа, має велике соціальне значення в її житті. «Те, як складається життя у наших дітей, залежить від того, як діти цінують себе та інших [...] Підлітки часто сумніваються у своїй зовнішності, стосунках, талантах і потенціалі»⁶⁷. Тому завданням батьків є показати свою любов та їхню цінність. Діти насправді мають великий потенціал, але через невпевненість у собі та обмеженість поглядів батьків, а іноді взагалі відсутність інтересу, часом неправильне сприйняття самих себе, вплив однолітків можуть привести до тривожності та інших негативних наслідків.

«Кожна мати і кожен батько знають, як важливо привчити дитину до моральної поведінки та збагатити її цінностями»⁶⁸. Але у сучасному суспільстві це не завжди є просто. Ніби батьки виховують дітей добре, вкладають у них багато зусиль, але настає момент, коли дитина починає бунтувати і противитись. І тоді батьки не розуміють, що сталося з їхнім улюбленим чадом.

До початку 1940-х років про незалежність особистості могла йти мова лише тоді, як хлопець чи дівчина одружувалися. Тобто справжня незалежність могла бути лише в тому випадку, якщо батьки позитивно до цього ставилися і допомагали фінансово. Проте з розвитком індустріальної сфери людина ставала все більше незалежною. Загальні культурні зміни призвели також до зародження підліткової культури. Поява телефонів, електрики, автомобілів, телебачення, комп'ютерів, літаків, радіо вплинула також на появу нових способів здобуття незалежності і ідентичності. Сучасні підлітки живуть уже в індустріалізованому суспільстві і повинні пристосовуватись до умов, в яких

⁶⁶ Комісія у справах освіти та виховання УГКЦ. *Засади формації вчителя: особистісні та духовні аспекти*. Львів 2017, 8.

⁶⁷ Робінзон Кен і Лу Ароніка. *Ви, ваша дитина і школа. Як прокласти шлях до найкращої освіти*. Львів 2018, 46.

⁶⁸ Пігін Герда. *Як передавати дитині цінності*. Львів 2014, 9.

вони живуть. Проте вони і надалі прагнуть здобути найважливіші для них цінності – здобути власну незалежність та ідентичність⁶⁹.

Період з 13 до 19 років – це частина життя, де відбувається багато змін. Підлітки ще недавно були молодшими школярами, але вже подолали етап самоусвідомлення [...] Підліток вміє естетично оцінити не тільки зовнішній вигляд, але і моральні якості, такі як: мужність, вірність, справедливість, активність, рішучість, відвага. Проте, часто підліток може наслідувати і асоціальну поведінку людей, які здійснюють правопорушення, вони також можуть для нього бути прикладом. Саме тому підлітковий вік є надзвичайно важливим і потребує індивідуального підходу та особливої уваги від дорослих⁷⁰.

Якщо підлітки можуть розвиватися у відповідному їм життєвому просторі, то вони зможуть подолати труднощі, які притаманні цьому періоду і навіть здолати тиск ровесників. Для них має бути відкритим взаєморозуміння з батьками, щоб у випадку необхідності вони змогли звернутися до них⁷¹.

Коли дитина вступає у підлітковий період, починає здаватися, що її “підмінили”. Навчання відходить на задній план, зате важливу роль стає відігравати зовнішність⁷². У цьому віці думка однокласників стає набагато важливіша, ніж думка батьків, і це нормально. Не потрібно обмежувати підлітка у спілкуванні з друзями, бо це формує його особистість.

Підлітковий вік виводить дитину на якісно нову соціальну позицію, яка тісно взаємопов’язана з пошуком свого місця у суспільстві. Тому для цього віку характерним є аналіз себе, інших, суспільства, відбувається розподіл акцентів: сім’я, школа, однокласники набувають нового змісту. Порівнюючи себе з дорослими, підліток приходиться до висновку, що він уже не дитина, а скоріше дорослий. І тут дуже гостро постає питання соціальної значущості і

⁶⁹ Чемпен Гері. *П’ять мов любові у підлітків*. Львів 2007, 16.

⁷⁰ Зайченко І.В. *Педагогіка. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів*. К. 2008, 58.

⁷¹ Слей Джуліан. *Випробування свободою. З тринадцяти до дев’ятнадцяти. Посібник для батьків*. Київ 2015, 27.

⁷² Башкірова Ніна. *Сучасна дитина і її проблеми. Дитячий садок, школа, телевізор, дім, інтернет, вулиця*. СПБ 2007, 199.

самостійності⁷³. Хоч підліток все ще живе у сім'ї, але у нього міняється саме сприйняття цінностей, погляд на все по-новому. Велике значення і вплив для нього має соціальна група, однолітки. В цей період розвивається критичне мислення. Підліток починає оцінювати себе і все навколо себе. Поступово відбувається відділення себе як окремої особистості. Прагнення незалежності і навіть відділення від сім'ї є звичайним виявом формування особистості підлітка. Саме тому їх виділяють у цілком окрему групу соціуму.

Відомий педагог Василь Сухомлинський пише, що діти і підлітки чітко розділяють усе, що відбувається кругом них, на добро і зло, на добре і погане. В дитячому і підлітковому середовищі це виявляється дуже яскраво, якщо життя не дає їм поганих уроків байдужості, обману, лицемірства, підлості, засудження несправедливості⁷⁴.

Міцні та спокійні взаємовідносини дітей і батьків є важливим фундаментом формування самоповаги дитини. «З позитивною думкою про себе діти стають вмотивованішими, ризикують заради навчання та досягнень і продовжують досягати задуманого, незважаючи на розчарування та перешкоди, що трапляються на шляху»⁷⁵.

Кожна дитина є неповторна та особлива, має свої інтелектуальні здібності, свої особливі захоплення. Кожна молода особа має свій індивідуальний характер, власні можливості і певний спосіб навчання, який необхідно враховувати. Важливішими від стандартизованих тестів є спостереження за дитиною: за її можливостями, талантами, здібностями, за її захопленнями⁷⁶.

2.2. Виклики підліткового періоду

Підлітковий період – це період від 11-12 і до 15-17 років. В цей період дітей очікують багато викликів. Зокрема, важливою є перебудова організму або фізіологічне дозрівання. У фізіології цей період поділяють на 3 етапи:

⁷³ Павелків Р.В. *Вікова психологія: підруч. Для студ. вищ. навч. закл.* // old.lib.dp.ua (20.10.2022).

⁷⁴ Сухомлинський В.О. *Вибрані твори. Духовний світ школяра.* Київ 1976, 129.

⁷⁵ Фулер Чері. *Як виховати активних і творчих дітей.* Львів 2007, 18.

⁷⁶ Фулер Чері. *Як виховати активних і творчих дітей,* 37.

1. Передпубертатний, підготовчий період.
2. Пубертатний (основні етапи статевого дозрівання).
3. Постпубертатний період (досягається повна біологічна зрілість).

Якщо зробити співвідношення із звичайними віковими категоріями, то виявиться, що період передпубертатності – це період молодшого шкільного віку, пубертатний - власне час підлітковості, постпубертатний – період юнацтва⁷⁷.

Пубертатний час – це період, коли молода людина досягає сексуальної зрілості. У її організмі відбувається інтенсивний рух статевих гормонів, який росте до двадцятирічного віку. «Це період великого збентеження, цікавості, страху і хвилювання»⁷⁸. Тому важливо не упустити момент статевого виховання. Саме зараз через доступність засобів масової інформації та спілкування на відверті теми з однолітками період статевої зрілості настає досить рано, і часто навіть діти передпідліткового віку можуть стати сексуально активними. Батькам треба бути пильними і постаратись чимскоріше обговорити з дітьми всі “підводні камені” сексуального виховання. Буває таке, що ЗМІ, вчителі та друзі дітей розказують їм, як функціонує тіло; проте часто вони не розказують дітям, як впоратись із їхніми бажаннями, щоб допомогти їм зберегти чистоту тілесну і духовну⁷⁹.

Підлітки живуть у світі, який «вимагає негайного задоволення [...] Це світ, у якому кишенькові калькулятори звільняють нас від потреби думати, відеокасети – від потреби читати, а лікарі, які роблять аборти, звільняють нас від відповідальності. Це світ, у якому ми можемо “мати все”»⁸⁰. На жаль, часто батьки самі стають залежними від швидкоплинності часу, і навіть не зауважують, як світ «краде» їхніх дітей.

Щоб можна було вирішити цей конфлікт поколінь, в першу чергу треба усвідомити і прийняти той факт, що він є. «Якщо ми хочемо впливати на те, що

⁷⁷ Павелків Р.В. *Вікова психологія: підруч. Для студ. вищ. навч. закл.* // old.lib.dp.ua (20.10.2022)

⁷⁸ Мак-давел Джош. *Ні! Допоможи своїй дитині подолати сексуальний тиск.* Львів 2005, 18.

⁷⁹ Мак-давел Джош. *Ні! Допоможи своїй дитині подолати сексуальний тиск,* 21.

⁸⁰ Там само, 24.

наша дитина думає про сексуальність, замість того, щоб дозволити нехристиянській культурі впливати на неї, ми повинні розпочати навчання своєї дитини, перш ніж цінності суспільства почнуть формувати її свідомість»⁸¹.

Фізичний розвиток супроводжує пришвидшений розумовий розвиток. Підліток починає мислити по-новому. Він уже може думати логічно і бачить логічні наслідки різних ситуацій. Часто підлітки люблять посперечатися. Таким чином вони розвивають свої розумові здібності⁸². Тому важливо не відштовхнути підлітка, а дати йому можливість потренуватися. «Обговорення різних “ідей” з однолітками і ознайомлення з їхніми поглядами може, з одного боку, привести до подальшого зближення, а з іншого – до зародження суперництва»⁸³. І саме це часто формує групи з однаковими або схожими поглядами на ті чи інші речі. Вміння логічно думати і передбачати наслідки деяких переконань створює ще одну проблему: вони починають аналізувати систему цінностей, у яких їх виховували, і визначати, чи і надалі потрібно дотримуватися цих переконань. Але батькам потрібно бути толерантними і дозволяти підлітку цікавитись тими питаннями, які його хвилюють. Мудрі батьки ставляться до цього позитивно і стараються бути чесними, а не змушують підлітка прийняти їхню думку⁸⁴. Зрештою, підліток має право дослідити те, що йому цікаво, і цілком ймовірно, що без тиску дійде сам до такого висновку і цінностей, в яких його виховували.

Спілкування з ровесниками виділяється у більш-менш самостійну сферу. Підліток свідомо експериментує з власними стосунками з іншими людьми. Головною потребою підліткового періоду у компанії однолітків є віднайти своє місце в товаристві, бути “значущим”. Протягом усього цього періоду відбуваються зміни мотивів спілкування з однолітками. Якщо у 10-11 років основне бажання підлітка – просто перебувати в компанії друзів, мати спільне заняття, то у 12-13 років воно переходить у прагнення мати “своє” місце у

⁸¹ Мак-давел Джош. *Ні! Допоможи своїй дитині подолати сексуальний тиск*. Львів 2005, 24-25.

⁸² Чемпен Гері. *П'ять мов любові у підлітків*. Львів 2007, 18.

⁸³ Чемпен Гері. *П'ять мов любові у підлітків*. Львів 2007, 19.

⁸⁴ Там само, 19.

цьому середовищі, а в 14-15 років це вже буде бажання відділитися і отримати визнання своєї особистості⁸⁵.

Також часто підлітків турбують духовні питання, такі як: “Чому я саме такий, а не інакший?”, “Що таке щастя і чи я його вартий?”, “Для чого я живу?” і т. д. Батьки, які хочуть бути корисними, повинні в цей період ділитися своїми хвилюваннями, своїм досвідом, турботами, переживаннями та радіощами. Необхідно не пропонувати підлітку легкі відповіді, але варто заохочувати їх до пошуку; можна дати якісь напрямки або познайомити з певними людьми, які пов’язані із тим, що цікавить дитину⁸⁶.

Дуже важливо, щоб батьки і ті старші особи, хто є поруч з підлітком, все ж виявляли любов і розуміння, незважаючи іноді на не зовсім адекватну поведінку підлітка, бо насправді усередині він дуже потребує любові і підтримки.

Підліткам потрібно відчувати любов не тільки від батьків, але й з боку інших дорослих, які відіграють у їхньому житті важливу роль. Щоразу, зіткнувшись із дорослою людиною, підліток відчуває: його або люблять, або не люблять. У першому випадку він охоче відгукуватиметься на спроби встановити контакт і так чи інакше підпадатиме під вплив. У другому ж випадку слова дорослих нашкодують на стіну нерозуміння. Підліткам ой як потрібна мудрість старших, зрілих людей! Проте без любові вони цю мудрість навряд чи переймуть⁸⁷.

Підліток вчиться вирішувати багато власних проблем у різних сферах життя: навчанні, дружбі, з однолітками, першим коханням тощо. «Труднощі, які трапляються з хлопцем чи дівчиною у підлітковому віці, сприяють процесу самоусвідомлення й формуванню стійких уявлень про себе»⁸⁸. Виходить, що це навіть корисно: для того, щоб підліток навчився справлятися з певними ситуаціями, він повинен пережити певний досвід, іноді і негативний. Головне – допомогти йому, скерувати в подальший позитивний напрямок, а іноді достатньо просто бути поруч.

⁸⁵ Павелків Р.В. *Вікова психологія: підруч. Для студ. вищ. навч. закл.* // old.lib.dp.ua (20.10.2022).

⁸⁶ Чемпен Гері. *П'ять мов любові у підлітків*. Львів 2007, 21.

⁸⁷ Чемпен Гері. *П'ять мов любові у підлітків*, 299.

⁸⁸ Станчишин В. *Мені б твої проблеми...* //Кана 11 (2014) 38.

У підлітковому віці відбувається активне моральне і соціальне формування людської особистості. Моральні ідеали, світогляд, система суджень, моральні принципи ще не мають достатньої стійкості, міцності, їх можуть легко зруйнувати судження друзів та переміни в житті. Тому можна чітко сказати, що вирішальна роль тут належить правильно організованому вихованню. І вже залежно від того, який досвід здобуде підліток, буде надалі формувати його особистість⁸⁹.

2.3. Виховання духовності у підлітків

Поняття цінностей є тісно пов'язане із духовністю, тому формування цінностей неминуче торкає питання виховання духовності. В сучасному світі спостерігається дефіцит духовності, особливо серед молоді. Розглядаючи цю проблему у педагогічному аспекті – як проблему формування та розвитку людської духовності, маємо розуміти, що для її розв'язання необхідно виробляти духовні цінності. Поєднання у світогляді людини різних функцій духовної культури «зумовлює нерозривну єдність навчання і виховання у процесі світоглядної освіти»⁹⁰. Для досягнення цієї мети необхідні засоби, які сприяють розвитку якостей особистості, таких як: порядність, самостійність, доброта, чесність, соціальна відповідальність, критичність мислення, ініціативність тощо. Такими засобами можуть бути: ігри, тренінги, диспути, творчі завдання, активні форми проведення занять і т. д.⁹¹

Плекання духовності є пов'язане із самоусвідомленням, із пізнанням своєї природи, призначення своєї сутності та сутності свого існування. Таке самоусвідомлення є неможливим без допомоги соціуму, і, як наслідок, до віднайдення підлітком свого місця у суспільстві.

⁸⁹ Зайченко І.В. *Педагогіка. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів*. К. 2008, 64.

⁹⁰ Арцишевський Р.А. *На шляху до людини. Вибрані педагогічні статті*. Луцьк 2011, 105.

⁹¹ Арцишевський Р.А. *На шляху до людини. Вибрані педагогічні статті*, 105.

Самосвідомістю є усвідомлення своїх потреб, мотивів, переживань, здібностей. Особливе значення в середньому підлітковому віці для особистісного формування має витворення образу власного «Я»⁹². Для них важливо сформувати свій власний образ, інакше кажучи “знайти себе”. «Самосвідомість є центральним віковим новоутворенням, яке формує ідентичність, унаслідок чого усвідомлюється власна індивідуальність (образ Я), розвивається самооцінка, вольові зусилля, формуються ціннісні орієнтації»⁹³.

Особливості формування підліткової самосвідомості перш за все зв'язані з переходом від конкретно-образного до понятійно-абстрактного мислення, від чуттєвих уявлень про себе до понять про своє внутрішнє “Я”. Однією з причин конфліктності підлітків є невідповідність між їхнім ідеальним світом та ідеальним “Я” і буденною, повсякденною реальністю⁹⁴.

Сучасний світ малює ідеальні картини, телебачення та інтернет показують красивих дівчат та хлопців, сильних, витривалих, вишукані будинки, міста, це все вабить дитину, тому що в реальному житті все набагато сіріше і непомітніше. Підлітки часто тікають у світ фантазії, віртуальний світ, адже там вони ідеальні, а в реальному житті від них часто вимагають того, чого вони не хочуть і не можуть дати.

Прагнення підлітків до самоствердження нерідко супроводжується уявною компенсацією їхніх недостатньо реальних можливостей і з імітацією “дорослості”, яка підкріплюється їхньою належністю до різних неформальних об'єднань і груп (фанів, фанатів, хіппі, рокерів та ін.) їхніх ровесників [...] Усвідомлення своєї належності до цих груп робить підлітків більш значущими у власних очах, надає їм більшої впевненості в собі⁹⁵.

Тому батькам і наставникам важливо не обмежувати цього бажання молодшої людини, а, навпаки, враховуючи ці особливості підліткового віку, сприяти і допомагати йому віднайти свою «соціальну нішу», де підліток зможе реалізувати себе і відчувати себе потрібним.

Самоусвідомленню і прийняттю себе в значній мірі сприяє християнство, яке підносить людину до надприродної гідності, незалежно від її помилок,

⁹² Поліщук В.М. *Вікова і педагогічна психологія: навчальний посібник*. Суми 2010, 157.

⁹³ Поліщук В.М. *Вікова і педагогічна психологія: навчальний посібник*, 171.

⁹⁴ Арцишевський Р.А. *На шляху до людини. Вибрані педагогічні статті*. Луцьк 2011, 133.

⁹⁵ Арцишевський Р.А. *На шляху до людини. Вибрані педагогічні статті*, 134.

падінь, невдач. Однак мова йде не про формальне прийняття християнства, а про життя, відповідне до християнських переконань. Християнська духовність впливає із розуміння людини як істоти матеріальної і духовної, як істоти, яка здатна перевершувати сама себе силою духа.

Відомий священник, автор багатьох книжок Бруно Ферреро казав: «Не варто думати, що сила духу в людини або є, або її немає – це певний результат пройденого шляху розвитку, у процесі якого важливу роль відіграють різні фактори»⁹⁶. Щоб був результат, потрібно допомогти дитині, дати їй запевнення у тому, що все вийде, спрямувати у добре русло, і, як би це не дивно звучало, дати можливість робити помилки. Дитина може зрости сильною тоді, коли буде відчувати в собі впевненість, силу, яка живить самоповагу, матиме віру у свої можливості. Знання і дотримання правил поведінки також сприятимуть підняттю самооцінки. Віра в інших, співпереживання, взаємодія, терпеливість, вміння пробачати людей зможуть допомогти їй у повсякденному співжитті та спілкуванні.⁹⁷

Найперше, що характеризує особистість, - це високе почуття гідності, повага до людського в людині. Це розумна людина, яка постійно працює над збагаченням свого інтелекту, прагне багато знати і вміти; це культурна, вихована, стримана людина, яка володіє своїми емоціями, має силу волі і переконання; їй властиві енергійність, дієвість, працьовитість; вона принципова, завжди відстоює свою точку зору, свою життєву позицію; вона не обов'язково дуже сильна фізично, але сильна духом, здатна протистояти ганебному, негідному; це людина слова, надійна, вірна й справедлива; вона завше акуратна, підтягнута, не терпить нехлюйства, лінощів, розбещеності⁹⁸.

Духовність людини – це сила, яка спонукає її працювати над власним вдосконаленням, ставати постійно кращою. Важливо – повірити в себе і докладати зусиль, щоб змінюватися кожного дня. Повага до людини та її розвиток повинні бути центральним моментом виховання підлітків.

Основними видами діяльності дітей та підлітків є навчання, гра і праця. Особливий вид людської життєдіяльності – це спілкування. Діяльність буває активною і пасивною. Вже з самого народження дитина проявляє себе як

⁹⁶ Ферреро Бруно. *Ваші діти мають тільки вас*. Львів 2016, 136.

⁹⁷ Ферреро Бруно. *Ваші діти мають тільки вас*, 138.

⁹⁸ Боднарчук Г.М., Тимочків М.М. *Виховні години. клас: На допомогу класним керівникам*. Тернопіль 2009, 39.

активний індивід. Для хорошого розвитку потрібна активна, емоційно забарвлена діяльність, в яку людина вкладає всю себе, всю свою душу, в якій реалізує свій потенціал повністю, виражає себе як особистість. Завданням виховання є показати молодій людині корисні навички і потреби, і звести до мінімуму хибні напрями активності⁹⁹.

Важливо також прищепити дітям віру. «Усі святі отці, спираючись на Біблію, вбачали у вірі фундамент, на якому базуються інші чесноти [...] Заданість людини на моральне вдосконалення впливає з біблійного поняття про людину, адже людина створена за образом і подобою Божою»¹⁰⁰. Бруно Ферреро писав, що з допомогою віри виховується сильна особистість, вона закладає міцну систему цінностей. Бо саме середовище, в якому зараз живе багато підлітків, на жаль, не сприяє єдності¹⁰¹. Віра дає міцний фундамент для подальшого крокування в житті. «Життя - це великий дар Бога. Це основний Його дар, і тому вимагає досконалої поваги людини до себе самої та до тих, хто її оточує»¹⁰².

Для дитини, а особливо для підлітка, важливо, щоб його приймали таким, яким він є. Саме безумовне прийняття дарує їм відчуття безпеки. Мається на увазі дарування любові таким чином, щоб діти знали, що їх люблять не за якісь заслуги, а незалежно від того, яких помилок вони допускаються, чи які будуть мати негаразди. Такі індивіди впевнені в тому, що їх цінують і люблять такими, як вони є, і не бояться помилитися¹⁰³. Соціальні і дружні зв'язки також є важливі. Слід навчити дітей, що «життя слід сприймати саме таким, яким воно є, і що не все відбувається згідно з нашими бажаннями»¹⁰⁴. Щоб вони не боялися припуститися помилки, але знали, що подолання труднощів є

⁹⁹ Зайченко І.В. *Педагогіка. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів*. К. 2008, 54.

¹⁰⁰ Тхоржевська Т.Д. *Православне виховання в історії педагогіки України*. К. 2008, 107.

¹⁰¹ Ферреро Бруно. *Ваші діти мають тільки вас*. Львів 2016, 198.

¹⁰² Ферреро Бруно. *Ваші діти мають тільки вас*, 198.

¹⁰³ Мак-Давел Джош, Дей Дік. *Бути героєм для своїх дітей*. Львів 2014, 25.

¹⁰⁴ Ферреро Бруно. *Ваші діти мають тільки вас*. Львів 2016, 137.

необхідним елементом особистісного становлення. Дуже добре, коли людина вірить, що «помилки дають нагоду навчитися, а не вважає їх вироком»¹⁰⁵.

Важливо також розвивати бажання бути активним у житті. Привчати добре працювати, не бути інертним, щоб молода особа прагнула знайти сенс у всьому. Не потрібно також надміру зосереджуватися на своїй особі, оскільки це робить людину слабкою¹⁰⁶. Важливо поставити мету і до неї рухатися маленькими і великими кроками. «Для того, аби бути сумлінними, слід віднайти сенс у тому, що ти робиш або чому віддаєшся. З цього випливає, що ті цінності, в котрі ти віриш, набувають першочергового значення»¹⁰⁷.

Сучасні молоді люди повинні засвоїти «велику науку вірності, альтруїзму, любові до людей як підґрунтя для життя-служіння»¹⁰⁸. І це насправді нелегко в нашому суспільстві. «Девізом для подібної молоді повинно стати правило – вдосконалювати себе і вдосконалювати світ»¹⁰⁹.

На думку Бруно Ферреро, важливі такі ціннісні орієнтири, котрі передаються з покоління в покоління:

1. Бог.
2. Справжня любов та дружба.
3. Віра в свої можливості, розуміння своєї ідентичності.
4. Творчість, робота, відвага.
5. Сила духу, вміння підніматися, коли падаєш, сміливість.
6. Вміння якісно використовувати свою самостійність.
7. Вміння поважати відмінності та визнавати інших.
8. Бути реалістом, вміння приймати правила.
9. Віра в інших.
10. Допомогати у спільному благоустрої і вміння бути солідарними¹¹⁰.

¹⁰⁵ Ферреро Бруно. *Ваші діти мають тільки вас*. Львів 2016, 138.

¹⁰⁶ Ферреро Бруно. *Ваші діти мають тільки вас*, 137.

¹⁰⁷ Там само, 138.

¹⁰⁸ Бех І.Д. *Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія*. Київ – Чернівці 2018, 5.

¹⁰⁹ Бех І.Д. *Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія*, 5.

¹¹⁰ Ферреро Бруно. *Ваші діти мають тільки вас*. Львів 2016, 133-135.

Тільки такі цінності, як любов, справедливість, вірність тощо будуть вести нашу молодь до досконалості і добродійності. Сучасну молодь потрібно постійно залучати і скеровувати до надбань. Тільки в цьому випадку вони будуть мати авторитет і повагу в суспільстві. Тому таке важливе збагачення духовними цінностями. Саме воно «стає ключовим імперативом нашої молоді»¹¹¹.

Підлітки мають високий рівень морального розвитку. Це не завжди помітно, але молоді люди чутливі до потреб інших людей, вміють заради інших пожертвувати власними потребами, беруть до уваги інтереси групи. Вони вважають, що бути добрим – це виявляти турботу про інших¹¹². Зі слів Івана Павла II, молода людина є чутливою до істини та справедливості, краси та інших духовних цінностей. Молода особа шукає себе, тому часом перебуває в бурхливому пошуку реальних цінностей. Вона цінує тих людей, які її вчать і самі живуть за цінностями. «Хто ж із нас не мав в своєму житті і з вдячністю не згадує таку людину: священника, учителя, професора, або друга, котра відкрила для нас новий світ цінностей і надихала міцним ентузіазмом у відношенні до них, або навіть показувала напрям у нашому житті?»¹¹³. Все це нас підводить до того, наскільки важливим є вплив наставника.

2.4. Роль наставника у формуванні особистості підлітка

В процесі виховання дитини чи молодої людини, необхідно знати властивості людини: вікові і статеві, властивості психіки і індивідуальні особливості. Окрім цього слід брати до уваги актуальний стан вихованця, розуміти його переживання в даний момент. Без цього будь-які педагогічні заходи не досягнуть тієї мети, до якої вони спрямовані, а часом можуть і зашкодити вихованцеві. Саме тому всі відомі педагоги були добрими психологами¹¹⁴.

¹¹¹ Бех І.Д. *Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія*. Київ – Чернівці 2018, 5.

¹¹² Пігін Герда. *Як передавати дитині цінності*. Львів 2014, 35.

¹¹³ Струзік Здзіслав. *Виховна програма на основі цінностей*. Варшава 2014, 448.

¹¹⁴ Ващенко Г. *Виховання волі і характеру. Частина 2*. Мюнхен 1957, 5.

Василь Сухомлинський завжди наголошував на мудрій владі вихователя, робив акценти на тому, щоб цінувати дитячу довіру, бути справедливим і добрим. «Людяність учителя – шлях не тільки до серця, а й до розуму дитини»¹¹⁵. На його думку, педагогіка – це висока майстерність, яка вимагає від особи учителя, вихователя ініціативності, творчого підходу та майстерності¹¹⁶.

Мета виховання «полягає в тому, аби допомогти дітям сформувати сумління»¹¹⁷. Саме сумління є моральним принципом, який керує людиною у різних життєвих ситуаціях. Старосольський Юрій, відомий пластун, вважав, що сумління є “чесністю з самим собою”, є такою силою, що почуття честі є вкорінене в її основі¹¹⁸. Сучасні підлітки часто живуть без усяких критеріїв, живучи так, як керує життя і суспільство. Це є великим викликом для сучасного покоління.

Сумління – це найглибше, найпотемніше місце, де людина все бачить з точки зору свого розуму і дає усьому свої оцінки [...] Другий Ватиканський Собор визначає сумління як “таємничу сутність людини, святая святих, у котрій вона перебуває наодинці з Богом, чий голос лунає у глибині кожної душі”. Для віруючих відповідальність означає те, що кожна людина “відповідає” безпосередньо перед Богом¹¹⁹.

Виховання сумління дитини потребує плідної присутності вихователя. В значній мірі труднощі виховання у сучасному світі пов’язані з тим, що часто виховний процес є залишений на самоплив. В контексті України здобування знань витісняє виховний процес на другорядну роль, а процес виховання часто перекладається від батьків до школи, і, навпаки. Однак, завдання вихователя (чи батьків, чи педагогів) полягає саме у плеканні переконань дитини. Знання без переконань є мало корисними. «Сучасний вчитель може бути успішним, якщо володіє великим вмінням зачаровувати вихованців щирістю, альтруїзмом і любов’ю до людей»¹²⁰. Особа, яка навчає, виховує, повинна бути прикладом,

¹¹⁵ Сухомлинський Василь. *Вибрані твори: в 5 т. Том 1. Духовний світ школяра*. Київ 1976, 36.

¹¹⁶ Сухомлинський Василь. *Вибрані твори: в 5 т. Том 1. Духовний світ школяра*, 49.

¹¹⁷ Ферреро Бруно. *Ваші діти мають тільки вас*. Львів 2016, 130.

¹¹⁸ Старосольський Юрій. *Велика гра*. Львів 2005, 26.

¹¹⁹ Ферреро Бруно. *Ваші діти мають тільки вас*. Львів 2016, 130.

¹²⁰ Бех І.Д. *Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія*. Київ – Чернівці 2018, 5.

тим, хто надихає і навчає, але разом з тим вона повинна сама жити тими цінностями, які пропагує.

Внутрішній світ особистості формується під впливом зовнішнього середовища, до якого входить духовний світ суспільства, культури та історії. Навчання покликане допомогти молодим людям пізнати світ – відкрити його і себе в ньому. Внутрішній світ - це нутро самої людини. Це світ думок, почуттів, хвилювань, уявлень, надій, тобто світ людської свідомості. Навчаючись, людина починає поступово розуміти свій внутрішній світ: те, що вона відчуває, які в неї думки, як вона сприймає саму себе і свої обдарування, риси характеру¹²¹.

Людина має можливості і здібності. Часто ці поняття ототожнюють, але це не одне і те саме. «Спроможності – це те, з чим ми народжуємося; здібності – те, на що перетворюються наші спроможності, коли ми пізнаємо їх і вдосконалюємо»¹²². Людина може бути здібною до чогось, але через те, що вона не пробувала це робити, вона не знає, чи це їй вдасться. Для того, щоб можливості перетворилися у здібності, необхідно навчатися. Незалежно від того, які у людини можуть бути таланти, без навчання, практики, сміливості та заохочення вона ніколи не зможе дізнатися, чи у неї щось вийде у тій чи іншій сфері. Завжди треба пробувати.

«Одне з найважливіших завдань правильно організованого виховання – виявлення нахилів і обдарувань, розвиток у відповідності з індивідуальними особливостями людини, її можливостями і здібностями»¹²³. І це завдання педагога, наставника, того, хто виховує.

Хороші вчителі зацікавлюють, надихають і захоплюють учнів. Вони спонукають їх до звершень. Вселяють радість до навчання й дбають про те, щоб учні з нетерпінням чекали на роботу в класі, а не сприймали її за тяжкий обов'язок. Вони викрешують іскри допитливості у класі, й ніколи не відомо, який вогонь може від тих іскор розгорітися¹²⁴.

¹²¹ Робінсон Кен - Лу Ароніка. *Ви, ваша дитина і школа. Як прокласти шлях до найкращої освіти*. Львів 2018, 95.

¹²² Робінсон Кен - Лу Ароніка. *Ви, ваша дитина і школа. Як прокласти шлях до найкращої освіти*, 66.

¹²³ Зайченко І.В. *Педагогіка. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів*. Київ 2008, 50.

¹²⁴ Робінсон Кен - Лу Ароніка. *Ви, ваша дитина і школа. Як прокласти шлях до найкращої освіти*. Львів 2018, 146.

Відомий педагог Василь Сухомлинський пише: «Я твердо переконаний, що є якості душі, без яких людина не може стати справжнім вихователем, і серед цих властивостей на першому місці – вміння проникнути в духовний світ дитини»¹²⁵. Від того, наскільки вчитель чи вихователь зможе пережити духовну єдність із своїми вихованцями, залежить подальша взаємодія. Від цього буде залежати, наскільки дитина буде готова сприймати ту інформацію, яку подає їй педагог, чи буде відкрита на співпрацю. «Те, як ваша дитина сприймає навчання, залежить від її ставлення до вчителів: чи налагодила вона з ними контакт, чи любить вона їх і поважає, чи старається, щоб ті були нею задоволені»¹²⁶. Існує взаємний зв'язок між виховником і вихованцем. Якщо стратегія педагога є правильною, то сам процес викладання стає «формою мистецтва, що надихає учнів на звершення, про які вони й не мріяли»¹²⁷.

Добрий вчитель має чітко розуміти, чого він очікує від своїх учнів і що саме хоче їх навчити. «Хороші вчителі мають великі сподівання щодо своїх учнів, і це неабияк впливає на учнівські досягнення»¹²⁸. Завдання того, хто навчає – виявити обдарування дітей і створити умови, з допомогою яких вони самостійно зможуть відкрити свої таланти, спрямувати їх у правильне русло. Зі слів Григорія Сковороди: «Справа дорослих – розпізнати природні задатки дитини і розвивати їх»¹²⁹. Одним з важливих завдань морального виховання цей видатний учитель вважав навчання вдячності. Важливо прищепити дітям любов до прекрасного. «Музика, мелодія, почуття краси музичних звуків - це дуже важливий засіб морального і розумового виховання людини; джерела шляхетності серця й чистоти душі»¹³⁰. Вміння насолоджуватись тим, що бачимо навколо, породжує почуття радості і вдячності в серці.

¹²⁵ Сухомлинський Василь. *Серце віддаю дітям*. Харків 2012, 43.

¹²⁶ Робінсон Кен - Лу Ароніка. *Ви, ваша дитина і школа. Як прокласти шлях до найкращої освіти*. Львів 2018, 151.

¹²⁷ Робінсон Кен - Лу Ароніка. *Ви, ваша дитина і школа. Як прокласти шлях до найкращої освіти*, 147.

¹²⁸ Там само, 149.

¹²⁹ Тхоржевська Т.Д. *Православне виховання в історії педагогіки України*. К. 2008, 125.

¹³⁰ Сухомлинський Василь. *Серце віддаю дітям*. Харків 2012, 125.

Бути вдячним природі за те, яким тебе породила, - значить бути блаженним. Головне – відповідати своєму еству і дякувати Богу за те, яким ти створений, адже найвище щастя – жити з Богом, а не намагатися відповідати перебільшеним очікуванням інших людей чи задовольняти життєві стандарти¹³¹.

«Викладання й навчання – це не “переливання” інформації з одного розуму в другий [...]. Викладання й навчання - це взаємозв’язок. І в його серці – чотири основні елементи: вчитель, учень, зміст і контекст. Кожен із них впливає на інших»¹³².

Кеті Гарлі подає чотири стратегії, як саме допомогти дітям знайти улюблену справу:

1. Розвиток творчого мислення.
2. Плекання оптимізму.
3. Пізнання особливих здібностей дитини.
4. Не засудження¹³³.

Хороші вчителі є тими, хто надихають, хто вірить у своїх учнів. І роблять це двома способами:

1. плекають упевненість у тому, що дитина виконає завдання, розвивають здібності учнів у певній дисципліні;
2. формують впевненість у собі, пропрацьовуючи разом із учнями спільно матеріал як одна навчальна спільнота, при цьому розвивають всі компетентності¹³⁴.

Таким чином, учитель допомагає отримувати відповідні знання та вміння, потрібні для самостійного навчання, вчить учнів думати критично, не боятися ставити питання, мислити логічно та творчо. Він надихає дітей шукати найкращі варіанти, експериментувати, при тому супроводжує їх і пояснює.

Надихати означає додавати комусь упевненості й сил. Упевненість – це внутрішнє відчуття сили, засноване на розумінні власних здібностей та якостей [...] Упевненість у собі – це віра в себе, яка дає змогу сприймати більшість ситуацій обдумано і адекватно.

¹³¹ Тхоржевська Т.Д. *Православне виховання в історії педагогіки України*, 126.

¹³² Робінсон Кен - Ароніка Лу. *Ви, ваша дитина і школа. Як прокласти шлях до найкращої освіти*. Львів 2018, 149.

¹³³ Робінсон Кен - Ароніка Лу. *Ви, ваша дитина і школа. Як прокласти шлях до найкращої освіти*, 203-204.

¹³⁴ Там само, 148.

Упевненість у завданні пов'язана з конкретними ситуаціями й навиками, потрібними для того, щоб із ними впоратися¹³⁵.

Навіть якщо завдання складне, добрий учитель зможе скерувати учня в правильне русло для пошуку оптимального рішення. «Добрі батьки та вчителі не сприймають хиби як несприятливі події. Якщо наставник обмежиться тим, що виділить помилки, не вказуючи на те, як їх виправити, то вони трактуються як приниження»¹³⁶. Важливо не тільки показати, що дитина помилилася, а власне допомогти їх виправити, навчити, як вийти з тої чи іншої ситуації.

Організовуючи відносини між педагогом і вихованцем, треба не забувати, що все ж таки потрібна певна дистанція. Незважаючи на добрі взаємовідносини з дитиною, педагог повинен відчувати, в яких випадках можна, а в яких не варто переходити межу між школярем і наставником¹³⁷.

Авторитет вихователя відіграє ключову роль для успішного виховання. Проте не зовнішній авторитет, який показує вік вихователя та його становище, а внутрішній, який має за основу почуття щирої пошани і любов до того, хто навчає. Ця любов можлива лише в тому випадку, коли педагог любить учня, розуміє його внутрішній стан, бачить його таланти та бажання, і розумно скеровує його на добру дорогу. Вихователь впливає на волю вихованця, проте це відбувається підсвідомо, бо вихованець приймає свої рішення, але вони керовані думкою вихователя. При цьому наставник підтримує всі творчі ініціативи свого учня. В процесі навчання вчитель подає учневі знання, стимулює розумову діяльність і допомагає розвивати природні здібності, підтримує різні творчі прагнення, рекомендує додаткову літературу, підтримує бажання самостійності та пізнання¹³⁸. Саме в таких вчителів діти завжди будуть з радістю вчитися, старатися і спрямовувати свої зусилля на добрі результати. А роки навчання завжди будуть згадувати з теплотою і радістю. «Щасливий педагог і щасливі вихованці, коли в їх душах збережеться взаємна

¹³⁵Робінсон Кен - Ароніка Лу. *Ви, ваша дитина і школа. Як прокласти шлях до найкращої освіти*. Львів 2018, 147.

¹³⁶ Ферреро Бруно. *Ваші діти мають тільки вас*. Львів 2016, 138.

¹³⁷ Бех І.Д. *Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія*. Київ – Чернівці 2018, 6.

¹³⁸ Ващенко Г. *Виховання волі і характеру*. Частина 2. Мюнхен 1957, 17.

любов, коли роки навчання будуть згадуватися як щасливі роки життя»¹³⁹. Виховуючи з любов'ю, даючи розумні поради, вихователь стимулює в дитини бажання вчитися. Чим молодший вихованець, тим більшу роль в його житті відіграє вихователь, і навпаки, чим старший, тим більше є самовиховання у процесі формування особистості. Саме в такий спосіб виховання переходить у самовиховання і це є елементом єдиного виховного процесу¹⁴⁰.

Моральна культура особистості характеризується тим, що її цінності стають в її житті стержнем, основою, яка дає силу твердо стояти на ногах, і стимулює молоду особу приймати рішення, керуючись власним моральним сприйняттям, силою духу, яка є самостійною духовною силою і спонукає її до нових моральних вчинків.

Таким чином, у сучасному суспільстві потрібно переосмислити процес виховання і поставити його наріжним каменем формування особистості. На це слід звернути увагу всім інституціям, які займаються вихованням, як родині, так і школі. Процес навчання не може витіснити виховання, так як знання без моральних цінностей є мало корисними для особистості.

¹³⁹ Ващенко Г. *Виховання волі і характеру*. Частина 2. Мюнхен 1957, 18.

¹⁴⁰ Ващенко Г. *Виховання волі і характеру*. Частина 2, 18.

Розділ 3. Методи розвитку особистості з допомогою дозвілля

3.1. Дозвілля як основа для самовиховання

Людина постійно перебуває в пошуку свого “я”. Даючи собі відповідь на питання: “Хто я? Яка я є? Що я шукаю”, в дівчини чи юнака формується самосвідомість – певне уявлення про себе, оцінка власних моральних, розумових якостей, розуміння своїх переваг і недоліків.¹⁴¹

Найбільшою потребою підлітка є бажання вільної самореалізації, тому що в цьому віці школа сприймається лише як щось необхідне для виконання. Через завантаженість навчального процесу дитина потребує відпочинку і пригод. Тому підлітки намагаються реалізувати себе саме у сфері дозвілля. «Проаналізувавши позашкільні підліткові дозвіллєві утворення зарубіжні вчені підкреслюють, що вони не ідентичні шкільним колективам і відрізняються за своїм складом, різнорівневою культурою підлітків, різним соціальним та матеріальним становищем їхніх батьків»¹⁴². Саме у таких закладах діти налагоджують соціальні зв'язки, вчаться взаємодіяти, формують навички роботи в команді, вміння співпрацювати з іншими та відстоювати свою позицію.

Дозвілля володіє й потужними можливостями залучення молодої людини до самостійної освітньої підготовки. Уміння, навички та прийоми самоосвіти як цілеспрямованої, систематичної, самокерованої пізнавальної діяльності, метою якої є поглиблення освіти людини, соціально-ціннісні мотиви неперервної освіти бажано набувати у молодому віці. Дозвіллєві заняття сприяють ненав'язливому розвитку творчого мислення, вмінню критично мислити та об'єктивно сприймати інформацію, самостійно засвоювати та застосовувати на практиці нові знання. Найчастіше інтелектуальне самовдосконалення детермінується аматорськими інтересами, що реалізуються завдяки участі в гуртках творчості, прикладних ремесел, моделювання, конструювання, туризму, інших¹⁴³.

¹⁴¹ Бочелюк В.Й. - Бочелюк В.В. Дозвіллезнавство. Розділ 4. Дозвілля молоді. 4.1. Саморозвиток і самореалізація сучасної молоді в сфері дозвілля // tourlib.net (22.11.2022).

¹⁴² Завацька Л.М. *Технології професійної діяльності. Методика організації дозвілля дітей та молоді* // studfile.net (22.11.2022).

¹⁴³ Завацька Л.М. *Технології професійної діяльності. Методика організації дозвілля дітей та молоді* // studfile.net (22.11.2022).

Саме тому важливою є організація дозвілля таким чином, щоб сприяти піднесенню самосвідомості і самовихованню підлітків.

Організація дозвілля – це класичний напрямок діяльності шкільних і позашкільних установ, а також закладів додаткової освіти. В сучасному світі багато уваги надається цій сфері, оскільки кожні свідомі батьки, вчителі, педагоги зацікавлені в тому, щоб все, чим займається дитина у вільний час, сприяло б позитивному розвитку її особистості і зменшувало б негативні впливи асоціального оточення¹⁴⁴. Вагоме значення для дозвіллевої сфери мають дозвіллієві програми.

Дозвіллієві програми – визначення досить широке, що включає в себе різноманіття форм організації вільного часу дітей і підлітків. Дозвіллієві програми проєктуються для всіх вікових категорій дітей - від дошкільнят до підлітків. Цілі проєктування дозвіллієвих програм спрямовані на вирішення комплексу завдань, пов'язаних з формуванням культури вільного часу: залучення дитини, підлітка в яскравий світ ігор, змагань, розваг і свят, освоєння традиційного й інноваційного досвіду організації дозвілля через пізнання, освіту, спілкування. Це передбачає також спрямованість особистості на різні соціально значимі норми й цінності¹⁴⁵.

Ігрова діяльність складає основну частину діяльності у дозвіллієвих програмах. Вони більше сприяють емоційному, фізичному та інтелектуальному розвитку дитини, ніж освітні¹⁴⁶. Тим більше сприяють самовихованню особистості.

Самовиховання є цілеспрямованою свідомою та систематичною діяльністю особистості, яке має на меті виробити в собі очікувані духовні, моральні, фізичні, інтелектуальні, естетичні та інші позитивні риси та звільнення від негативних¹⁴⁷. Самовиховання є свого роду саморозвитком людини, в якому особистість людини формується під впливом вимог суспільства, згідно із національними, моральними та загальнолюдськими цінностями, розвиваються її природні здібності, відбувається виправлення недоліків та розвиток переваг. Воно охоплює всі сфери життєдіяльності людини, допомагає їй пізнати себе, а особливо ті свої риси, котрі закладені

¹⁴⁴ Паскаль О.В. *Соціальна робота у сфері дозвілля*. Одеса 2007, 19.

¹⁴⁵ Паскаль О.В. *Соціальна робота у сфері дозвілля*, 19.

¹⁴⁶ Там само, 19.

¹⁴⁷ Володимир Майборода. *Самовиховання як засіб формування особистості* // ar25.org (22.11.2022)

Богом, і котрі відповідають за її покликання. Це означає, що людська особа постійно перебуває в пошуку і якраз через самовиховання та самодисципліну, які взаємодіють з усіма сферами суспільства, вона може реалізувати себе, відкрити свій внутрішній потенціал і розвинути його.

Самовиховання потребує, писав В.О. Сухомлинський, - дуже важливого могутнього стимулу – почуття власної гідності, поваги до самого себе, бажання стати сьогодні кращим, ніж був учора. Самовиховання можливе тільки за умови, коли душа людини дуже чутлива до найтонших, суто людських засобів впливу – доброго слова, ласкавого чи докірливого погляду. Не може йтися про самовиховання, якщо людина звикла до грубості й реагує тільки на “сильне” слово, окрик, примус. За самою суттю своєю самовиховання передбачає віру людини в людину, звертання до честі й гідності людини. Педагогічне керівництво самовихованням - це насамперед відносини між педагогом і вихованцем, пройняті глибокою взаємною вірою в добрі наміри¹⁴⁸.

Самовиховання особистості відбувається в різних сферах життєдіяльності:

1. морально-вольовій;
2. інтелектуальній;
3. фізично-гігієнічній;
4. духовно-культурній¹⁴⁹.

У морально-вольовій сфері самовиховання полягає у керуванні волею та характером, управлінні своїм темпераментом і здібностями. Також людина займається самоконтролем своїх недоліків і працює над ними.

В інтелектуальній сфері воно включає працю над своїм мисленням, пам'яттю, творчою уявою. Такі науки, як логіка, евристика та мнемоніка вивчають якраз мисленнєву діяльність, зокрема логіка вчить закономірності і форми мислення, евристика – це наука про творче уявлення людської особи, а мнемоніка займається вивченням прийомів розвитку пам'яті.

Фізично-спортивна або гігієнічна сфера виховує особистість через тренування, оздоровчі процедури, догляд за здоров'ям та гігієною¹⁵⁰.

Послідовність дій вихователя і його авторитет є запорукою виховання самодисципліни і впевненості у собі¹⁵¹. Важливо, щоб той, хто навчає,

¹⁴⁸ Володимир Майборода. *Самовиховання як засіб формування особистості* // ar25.org (22.11.2022).

¹⁴⁹ Боярський академічний ліцей Лідер. *Самовиховання як засіб формування особистості* // boyarka-lider.kiev.sch.in.ua (22.11.2022).

¹⁵⁰ Боярський академічний ліцей Лідер. *Самовиховання як засіб формування особистості*.

¹⁵¹ Мак-Давел Джош - Дей Дік. *Бути героєм для своїх дітей*. Львів 2014, 163.

націлював дитину до розумної праці над своєю волею і бажаннями. На думку Беха Івана Дмитровича: «Коли педагог сформує у своїх вихованців схильність до розумної самовідмови, він створить міцне підґрунтя для досягнення власних виховних цілей»¹⁵². А для цього потрібна самодисципліна. «З огляду на це термін “творення себе” має увійти у свідомість вихованця і правильно використовуватися у спілкуванні з вихователем»¹⁵³.

«Самодисципліна - це вміння і звичка керувати собою, слідування тому, що сам вибрав для себе як справи і спосіб життя»¹⁵⁴. Завдяки дисциплінованості людина вміє спланувати свій час, вдало організовує свій відпочинок, вміє досягати поставлених цілей. «Педагог Макаренко А. С. наступним чином висловлювався про дисциплінованість: “Завжди дотримуватися дисципліни, виконувати те, що неприємно, але потрібно робити, - це і є висока дисциплінованість”»¹⁵⁵.

На даний момент є певне відродження в педагогіці виховання: вона стає більш духовною. І це відбувається з допомогою глибокого психологічного супроводу¹⁵⁶.

У психологічно-педагогічній літературі останнім часом з'являються нові поняття, які тісно зв'язані із здібностями та творчістю. Мова йде про інтуїцію і емоційний інтелект [...] Основу емоційного інтелекту складає самосвідомість, а саме розуміння почуттів. Емоційний контроль є надзвичайно важливим. Люди, які вміють володіти своїми емоціями, набагато краще справляються у важких ситуаціях. Що стосується інтуїції, то це свого роду “духовне чуття”, де людина має відчуття самої проблеми. В творчості також існує момент “освянення” або натхнення, яке є стимулюючим фактором для неї¹⁵⁷.

Дозвілля має бути організоване таким чином, щоб якісно впливати на вихованця, формуючи його поведінку, інтереси, творчість. Дозвілля має стати

¹⁵² Бех І.Д. *Особистість на шляху до духовних цінностей*. Київ – Чернівці 2018, 8.

¹⁵³ Бех І.Д. *Особистість на шляху до духовних цінностей*, 14.

¹⁵⁴ Козлов Н.І. *Самодисципліна* // *psychologis.com.ua* (23.11.2022).

¹⁵⁵ Вікіпедія. *Дисциплінованість* // *uk.wikipedia.org* (23.11.2022).

¹⁵⁶ Бех І.Д. *Особистість на шляху до духовних цінностей*. Київ – Чернівці 2018, 6.

¹⁵⁷ Швай Роксоляна. *Психологія та педагогіка творчості*: навч. посібник. Львів 2014, 89.

засобом соціального впливу на особистість. Кожна форма дозвілля по-різному впливає на особу дитини. Процес дозвілля, організований соціальним педагогом, буде ефективним лише у випадку впровадження і використання новітніх технологій, використання різноманітних методів роботи (словесних, наочних, ігрових, практичних) та їх взаємодії, емоційна наповненість цієї діяльності, поєднання різноманітних видів і форм дозвіллевої діяльності¹⁵⁸.

Соціальний педагог повинен сприяти розвитку творчості, вміти організувати різні форми спілкування, дозвілля, вміти відповісти на запити клієнтів і допомогти реабілітуватися в періоди, коли соціальна ситуація не є стабільною¹⁵⁹.

Важливо, щоб ця дозвіллева наповненість підходила вподобанням особи, для якої організоване дозвілля, зацікавлювала її та формувала бажання рухатися вперед. Якщо підліток з допомогою добре організованого дозвілля зможе втамувати свою жагу до пригод та романтизму, то гарантовано вплив дозвілля буде позитивним. Адже саме дозвілля завжди сприяє відновленню сил. Тому саме планування дозвілля, його форми проведення та змістового наповнення повинно бути добре організованим, щоб воно могло впливати на самосвідомість вихованця і формувати в нього бажання до самовиховання та самодисципліни.

3.2. Пласт як взірець доброго виховання особистості

Підліткові нецікаве буденне життя. Він шукає чогось надзвичайного, героїчного. Підліток здатен багато мріяти, уявляти себе якимось героєм, мандрівником чи хоробрим воїном. Часто вони переоцінюють свої можливості. У світі відоме таке явище, як “юнацький максималізм”. Молодій людині здається, що вона все може, вона здебільшого не може критично оцінити свої сили і через це нерідко розчаровується, коли щось не вдається. Незважаючи на

¹⁵⁸ Паскаль О.В. *Соціальна робота у сфері дозвілля*. Одеса, 2007, 5.

¹⁵⁹ Паскаль О.В. *Соціальна робота у сфері дозвілля*, 5.

це, підліток вже позиціонує себе як особистість, конкуруючи з дорослими і протиставляючи себе світові¹⁶⁰. Власне, оце «усвідомлення свого “я” і протиставлення його навколишньому світові може стати за основу до вироблення свідомості власної людської гідності, без чого неможливе вироблення міцного характеру»¹⁶¹.

Професор Ващенко дав таке визначення характеру: «Під характером ми розуміємо ті викристалізовані властивості людської психіки, що виробляються у неї внаслідок свідомої праці над собою»¹⁶². Це означає, що людина має вроджений певний тип темпераменту, проте, здійснюючи певні зусилля волі, вона може змінювати свої негативні риси і покращувати позитивні. Також має вплив соціальне оточення.

Особистість людини формується як наслідок вияву нею вільної волі. Людина завжди робить вибір у тій чи іншій життєвій ситуації внаслідок сформованого нею характеру. Проте характер також не є стабільною величиною, а динамічною, так як може мінятися протягом життя¹⁶³. З цього випливає, що на характер можна впливати. І це якраз основна функція виховання.

Старосольський Юрій, відомий правник та пластовий діяч, чітко говорить про характер, називаючи його важливою прикметою, без якої усі інші не мають великої сили, і вважає його однією з головних виховних цілей або навіть виховним завданням¹⁶⁴. Більше того, він визначає характер як рушійну силу у будівництві держави: «Сила духа має конкретний вияв у характері. Характер – це перше з виховних завдань Пласту. Ми не тільки признаємо йому вирішальне значення в особистому житті людини, для її успіху й щастливості, а й віримо, що на характері громадян сперта сила й будучність держави, живучість народу»¹⁶⁵.

¹⁶⁰ Ващенко Г. *Виховання волі і характеру*. Частина 1. Лондон 1952, 35.

¹⁶¹ Ващенко Г. *Виховання волі і характеру*. Частина 1, 35.

¹⁶² Ващенко Г. *Виховання волі і характеру*. Частина 2. Мюнхен 1957, 35.

¹⁶³ Ващенко Г. *Виховання волі і характеру*. Частина 2, 36.

¹⁶⁴ Старосольський Юрій. *Посібник зв'язкового*. Торонто-Нью-Йорк 1970, 14.

¹⁶⁵ Старосольський Юрій. *Велика гра*. Львів 2005, 25.

«Пласт – це організація української молоді для патріотичного, всебічного самовиховання»¹⁶⁶. Пласт в Україні був створений у 1911 році за прикладом Скавтіngu у Великобританії (1907р.) До 1930 року найбільше був розповсюджений на західних землях України. Після 1945 року організації Пласту постали в різних країнах: Аргентині, Великобританії, Канаді, Австралії, Польщі, США, Словаччині, Німеччині. В Україні повна назва Пласту – Українська Скаутська Організація існує з 1991 року¹⁶⁷.

Основник Скавтіngu заклав табличку прикмет доброго характеру, підібравши відразу рід пластової активності, яка допоможе їх розвинути:

1. громадянські прикмети: відповідальність, дисциплінованість, пошана прав іншої людини, чесна гра, провідництво;
2. моральні: відвага, вірність, пошана інших, уміння радіти, думання про високе, честь, самопошана, релігійність, лицарськість¹⁶⁸.

У Пластовому довіднику ідеться про те, що молодь за допомогою Пласту засвоює важливі ідеали Правди, Краси і Добра, навчається застосовувати їх у процесі самовиховання, а також розвиває свої особисті здібності¹⁶⁹. Окрім того, Пласт формує суспільно свідомих громадян, які усвідомлюють свою громадянську корисність, і не бояться брати ініціативу і ставати провідниками в державі та суспільстві¹⁷⁰. Пластуни ставлять високі вимоги до себе у досягненні пластових ідеалів, розвиваючи свої здібності. Кожен оцінює свої здібності і намагається використати максимально свій природній потенціал.

Мета, до якої прямуємо, це - добрий громадянин. Виховання – це засіб, який веде до мети; це функція, система діяння, сперта на певній методі [...]це так, як у школі: там учать, але не навчання є ціллю, а знання, до якого веде навчання. Виховувати в нашій методичній системі значить радше дати змогу, відповідне середовище і відповідні засоби для цілеспрямованого самовиховання¹⁷¹.

¹⁶⁶ Пласт, Організація Української молоді в Канаді - Пласт, Українська Скавтська організація в ЗСА. *Пластовий довідник*. Торонто 2008, 5.

¹⁶⁷ Пласт, Організація Української молоді в Канаді - Пласт, Українська Скавтська організація в ЗСА. *Пластовий довідник*. Торонто 2008, 5.

¹⁶⁸ Старосольський Юрій. *Велика гра*. Львів 2005, 25.

¹⁶⁹ Пласт, Організація Української молоді в Канаді - Пласт, Українська Скавтська організація в ЗСА. *Пластовий довідник*. Торонто 2008, 7.

¹⁷⁰ Пласт, Організація Української молоді в Канаді - Пласт, Українська Скавтська організація в ЗСА. *Пластовий довідник*, 7.

¹⁷¹ Старосольський Юрій. *Посібник зв'язкового*. Торонто-Нью-Йорк 1970, 12-13.

Без добре визначеної мети неможливо щось здобути. Щоб молода людина усвідомила, що їй потрібно, необхідно її направити, дати їй ресурси і можливості. Лише тоді вона зможе рухатися вперед, при цьому вважаючи, що це саме її ціль. Загалом, це і буде її ціль, проте керована добре напрацьованою системою методів і спостережень. «Самовиховання як мета Пласту приховане за його атрактивністю. Можна сказати, що юнак, пластуючи, “самовиховується” підсвідомо»¹⁷².

Уявімо собі, що для молодої людини, яка стає пластуном, встановлена мета Пласту не є її метою. Тут все навпаки: метою підлітка є саме пластування, пригоди, активність, цікаве проведення часу. В його думках немає уявлення, що з допомогою пластування він може стати вправнішим, кориснішим, кращим, а від цього – і щасливішим¹⁷³. Таким чином, молода людина займається тим, що їй подобається, взаємно отримуючи цінні навички і вміння, котрі формують її моральний дух.

Пластовий закон діє так, що показує, які риси потрібно виховати у пластуна [...] Його поведінка поки що така через те, що так наказує пластовий закон. Виховною ціллю Пласту є, щоби пластун поведив себе у певний спосіб тому, що він такий є, і має свої індивідуальні особливості характеру. «Виховний шлях Пласту веде від початкового джерела поведінки, яким є вимога закону, до того кінцевого джерела, яким є вироблена прикмета людини»¹⁷⁴.

Таким чином виробляються певні навички у підлітка. Використовуючи власні обдарування, він розвиває їх, навчаючись, натомість отримує набагато більше, хоч і не ще вповні не розуміє, для чого йому це потрібно.

Пластування - це засіб, завдяки якому навіть найзатятішого розбійника можна повернути на шлях істини, до сповідування високих цілей та віри в Бога. Разом із обов'язком пластуна – творити добро щодня, воно творить основу служіння Богові та ближньому, що допоможе батькам чи священнику з надзвичайною легкістю далі формувати поведінку юнака в питаннях віри.¹⁷⁵

¹⁷² Старосольський Юрій. *Посібник зв'язкового*. Торонто-Нью-Йорк 1970, 10.

¹⁷³ Старосольський Юрій. *Посібник зв'язкового*, 10.

¹⁷⁴ Там само, 13-14.

¹⁷⁵ Бейден-Поуелл оф Гілвелл Роберт. *Порадник виховникам*. Івано-Франківськ 2012, 23-24.

Виховання, яке готує активного громадянина, має бути динамічним. У сьогоднішній час зрозумілим для дитини способом потрібно пояснити, що вона має брати активну участь у житті суспільства, вміти дотримуватися вказівок та певних правил, визнавати авторитет вихователів, яким довірена вона та її виховання¹⁷⁶. Це все потрібно робити поступово, навчаючи її поетапно і цілісно. Наскільки активною є дитина, можна побачити в іграх та забавах, котрі їй цікаві та відповідають її бажанням¹⁷⁷. Це має побачити вихователь і спрямувати її, куди необхідно.

У Пласті (для підростаючої молоді) засадою організації є невеликі гуртки з 7-10 осіб, що творять самостійну групу з власним "соймом", який обирає з-поміж себе провідника (вождя), якого всі зобов'язуються слухатися, що готує молодь до суспільно-громадського життя. У пластовому співжитті його члени навчаються послуху, дисципліни і одержать підготовку не тільки для життя, а й для виконання обов'язків щодо свого народу і батьківщини. Ті, що стали провідниками, навчаються совісно ставитися до своїх товаришів: оцінюючи співпрацю особистостей і керуючи цілістю на засадах організації, прислужуються до виплекання сильної особистості і незламної волі у членів організації¹⁷⁸.

Для підлітків необхідною є гурткова система, а також можливість мати власну самоорганізацію та самоврядування. Таким чином формуються взаємовідносини по горизонталі (між самими учасниками групи), так і по вертикалі (між виховником і членами групи). Ми вже раніше розглядали, що для молоді важливо перебувати в групі із спільними інтересами, де вони можуть проявляти себе та будувати взаємовідносини з іншими.

Також характерною особливістю Пластової організації є його перебування в лоні природи. Це вчить молоду особу виходити із звичного ритму життя (особливо це стосується тих, хто є з міста), і вчитися жити в тих умовах, які загартовують. На природі підростаюча особа вчиться перебувати наодинці з самою собою, вивчати себе, бачити свої недоліки і отримує пізнання, над чим треба ще працювати. «Спокій природи й тиша ночі у лісі дарують пластунові спокій і рівновагу душі»¹⁷⁹. Краса навколишнього світу завжди заспокоює і надихає. «Пластова романтика є запорукою шляхетності характеру та

¹⁷⁶ Белей Василь. *Пласт у школі* // Пластовий шлях 169 (2012) 35.

¹⁷⁷ Белей Василь. *Пласт у школі*, 35.

¹⁷⁸ Там само, 35.

¹⁷⁹ Там само, 35.

оптимістичного світогляду молоді, що є підвалиною кращого завтра»¹⁸⁰. Єднання з природою, формування цінностей стосунків у групі, власного характеру виховують позитивне світосприйняття, витривалість та дружбу.

Пласт формує почуття відповідальності та братерства, вчить самостійності та рівності, поваги один до одного. «Пласт також сприяє національному вихованню через вишколення сильних, дисциплінованих особистостей, які змалку вчаться віддано працювати на користь рідного народу»¹⁸¹. Пласт вчить патріотизму. Але не можна зменшити відповідальність впорядника або виховника.

Впорядником повинен тому бути дійсно зразковий пластун, щоб юнаки мало що могли знайти в ньому негативного. Він мусить бути моральний, чистий, не курити, - одним словом, мусить знати, що пластуни з нього братимуть приклад. Лише такий впорядник зможе вдержати гурток на належній висоті. Впорядники, які самі зле поведуться, не можуть вимагати від юнаків, щоб вони поводитися краще! [...] Пластун повинен завжди і всюди бути пластуном в повному розумінні цього слова: на вулиці, в церкві, в школі, в кіні, в театрі - і дома¹⁸²!

Тільки в цьому випадку збудована система буде мати успіх. Бути авторитетом для інших, подавати власним прикладом модель гідної поведінки, бути добрим провідником і другом – тільки така позиція допоможе сформувати таких же гідних і достойних майбутніх добрих людей і свідомих громадян! «Пластове виховання є самовихованням і взаємовихованням у таборі, вдома, на вправах, прогулянках і при кожній іншій співпраці. Воно виховує свідомих, певних, здорових і енергійних громадян, які зуміють послужити своєму народові»¹⁸³.

3.3. Аналіз сфери дозвілля для сучасних підлітків

Щоб зрозуміти, яке дозвілля на даний момент найбільш цікаве для підлітків, було проведено соціальне опитування, яке мало на меті визначення їхніх

¹⁸⁰ Белей Василь. *Пласт у школі* // Пластовий шлях 169 (2012) 36.

¹⁸¹ Белей Василь. *Пласт у школі* // Пластовий шлях, 36.

¹⁸² Ликтей Ю. *Що притягає юнацтво до Пласту?* // Молоде життя. Часопис Українського Пласту 98-99 (1950) 18.

¹⁸³ Белей Василь. *Пласт у школі* // Пластовий шлях 169 (2012) 36.

потреб, а також дослідження того, яку роль відіграє дозвілля у їхньому житті та чи сприяє воно саморозвитку.

В опитуванні взяло участь 53 респонденти. Вік опитуваних - від 11 до 16 років. Найбільша частка тих, хто взяв участь в опитуванні – діти віком 13-14 років.

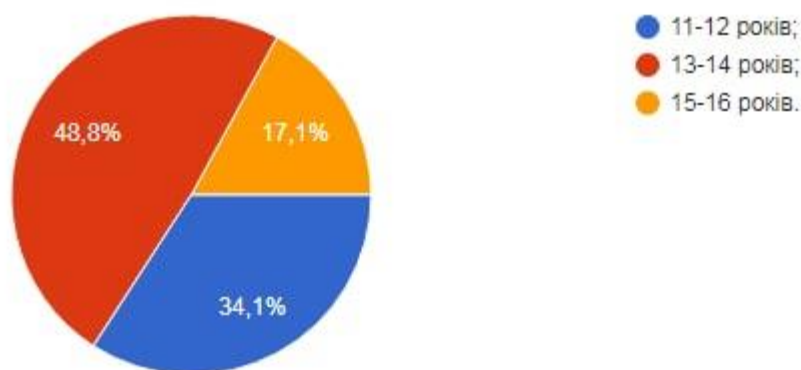

Рис.1.1. Вікова діаграма підлітків, які взяли участь в опитуванні

Дослідження показало, що в часі дозвілля найбільше підліткам подобається подорожувати (64,2%), на другому місці знаходяться різні свята (50,9%), на третьому – настольні ігри (45,3%). Із популярних вподобань підлітків також можна виділити: мандрівки в гори, кемпінг (39,6%), спорт, кіно та театри на однаковому місці (37,7%). Ще молоді особи люблять проводити час в інтернеті та грати в комп'ютерні ігри (32,1%). Меншу увагу надають вечіркам (26,4%), віртуальному спілкуванню (15,1%) та християнським таборам (15,1%). Найменшу частку вподобань підлітків має більярд та боулінг (13,2%).

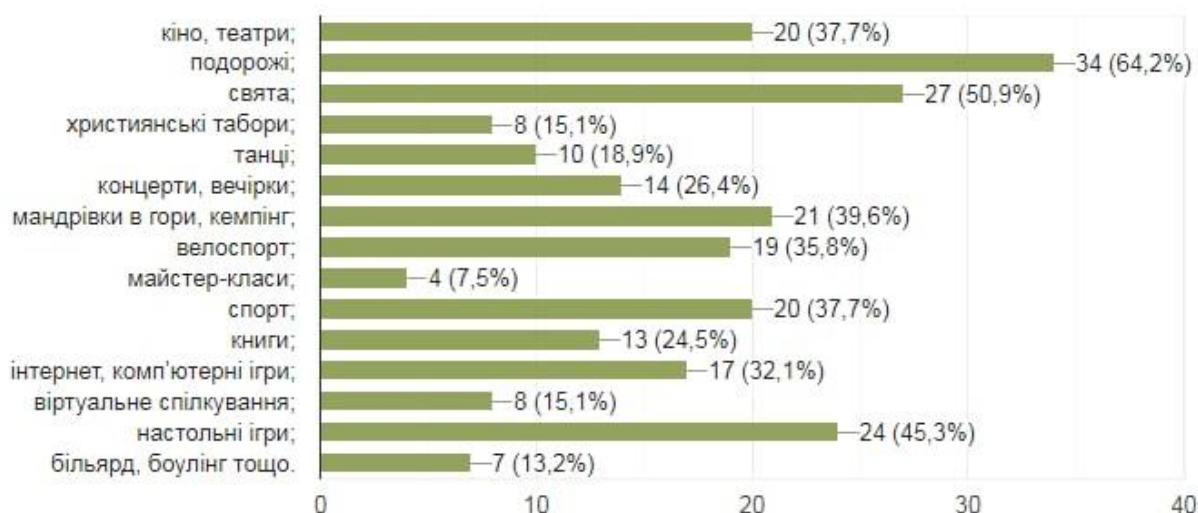

Рис.1.2. Статистика дозвіллевих переваг підлітків

Найбільш важливим критерієм вибору способу дозвілля для дітей цього віку є можливість спілкування з іншими людьми (37,7%). Також багато підлітків обрали варіант, що для них цінним є чогось навчитися (18,9%). Вагоме значення також має можливість переміни звичного способу життя і бажання дізнатися щось нове (17%).

Рис.1.3. Ціннісні орієнтири у дозвіллі для підлітків

54,7% респондентів вважають, що, навіть відпочиваючи, людина повинна отримувати корисні знання, 34% думають, що це добре, якщо можна чогось навчитися, але не є обов'язковим, а 11,3% опитаних вважають, що на відпочинку має бути весело.

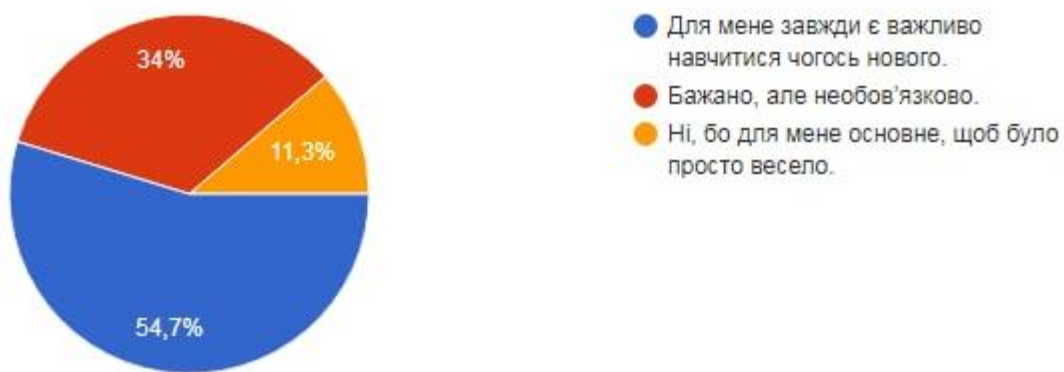

Рис.1.4. Важливість навчання на дозвіллі

Проводячи час на дозвіллі, молоді особи найчастіше відчують радість (41,5%), захоплення (34%) та свободу (15,1%), рідше – розвиток (5,7%).

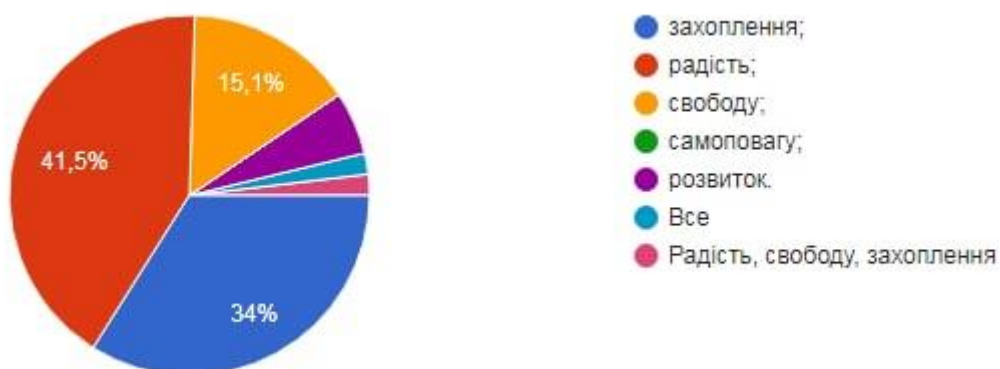

Рис.1.5. Емоції під час дозвілля

Найчастіше підлітки люблять проводити свій вільний час із друзями та наодинці (32,1%). Частина робить це із одним або двома найкращими друзями (11,5%), дехто – з братом чи сестрою (7,5%) або з батьками (5,7%).

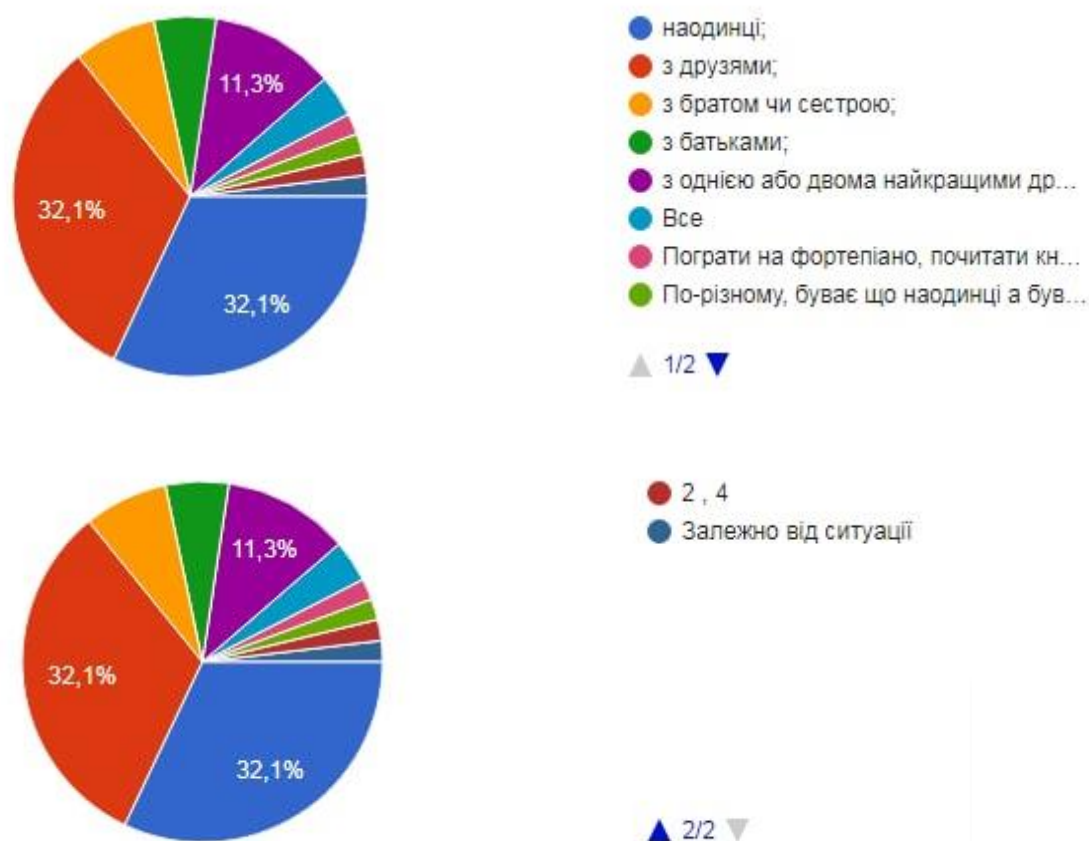

Рис.1.6. Емоційні зв'язки під час дозвілля

Також цікавим є дослідження стосовно того, яким би діти хотіли бачити своє дозвілля у майбутньому. Дуже багато учасників опитування написали, що мріють про мир, щоб закінчилася війна. Деякі діти хотіли би мати можливість займатися музикою та спортом, відвідувати багато гуртків, майстер-класів та кінотеатри. Багато хто хотів би мандрувати в гори, кататися на велосипеді та подорожувати. Хтось мріє про собаку, а ще багато дітей написало, що подобаються християнські табори та гра на гітарі.

Стосовно питання, який цікавий захід провели би самі діти, то думки розбіглися, проте багато з них хотіли б організувати християнський табір, поїздку в гори, також актуальні вікторини та змагання між класами, спільні поїздки, а також вечори читання і гри на гітарі.

Аналіз дозвіллевих заходів показав, що опитувані підлітки мали досвід перебування у християнському таборі, концерті до Дня ЗСУ, змаганнях між класами, пейнтболі, читанні книг і співах.

Що стосується заходів, які проводяться у школі, діти люблять брати участь в них (56,6%), проте велика частка респондентів мріють про цікавіше проведення часу (32,1%).

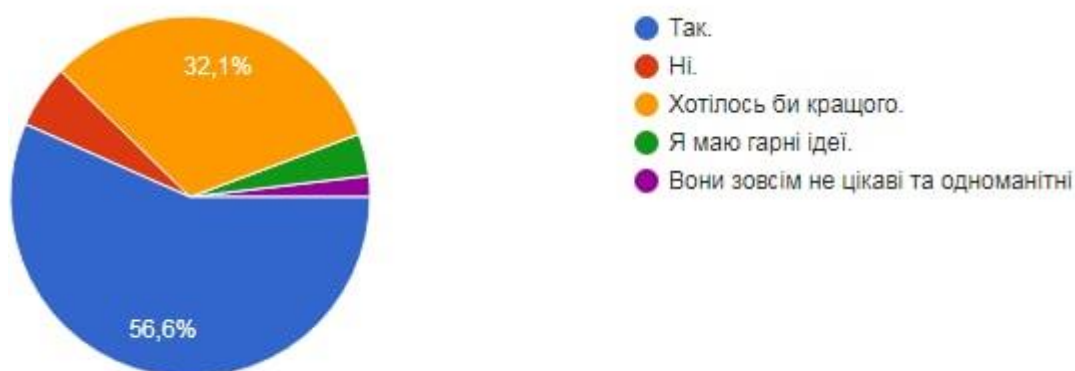

Рис. 1.7. Рівень дозвіллевих заходів у школі

Натомість у проміжку часу, який діти мають поза межами школи, переважно люблять проводити з друзями, сім'єю, читати книги, ходити на гуртки, займатися музикою, робити прикраси.

При виборі відпочинку діти в основному мотивуються можливістю повеселитися, отримати незабутні спогади, цінують відпочинок наодинці, гарний настрій, екстрим. Для деяких підлітків важлива думка мами і телефон.

Діти завжди люблять мріяти, і з таких мрій про відпочинок вони написали, що хотіли б отримати можливість поїхати кудись з класом, на море, цікавим є туризм або кемпінг, квести, змагання, боулінг, аквапарк, театри, спорт, відпочинок з рідними, подорожі країнами, гірськолижний відпочинок, стрибки з парашутом та саморозвиток.

Проте на питання про те, чи хотіли б вони бути організаторами відпочинку або його учасниками, більшість опитаних вибрали можливість бути учасником, бо в цьому випадку не потрібно нести відповідальність. Декілька підлітків

визнали, що хотіли би спробувати себе в ролі організатора, бо це дасть змогу реалізувати свої ідеї.

На запитання: «Чи любите Ви вчитися?», більша частина респондентів відповіла, що інколи (58,5%), трохи менша частина (39,6%), що люблять.

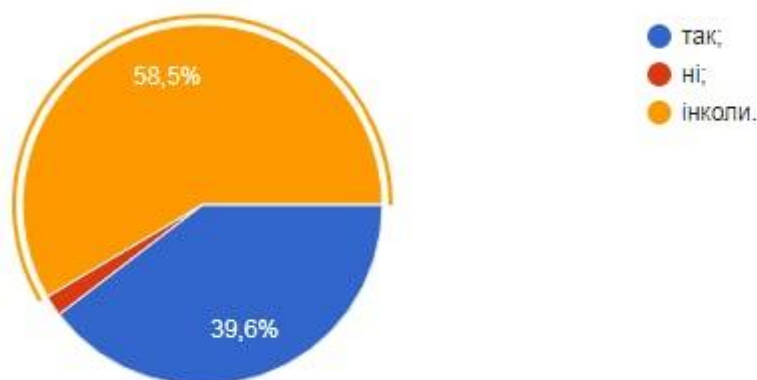

Рис. 1.8. Важливість освіти на дозвіллі

Для більшості опитаних підлітків дозвілля – це цікаве проведення вільного часу, миті радості, веселощів, свободи і самоствердження, мандрівки, час на самоті, розваги, відпочинок від школи, духовний спокій, саморозвиток.

І на останнє питання, яким би діти хотіли організувати своє дозвілля, багато написали, що воно було би спортивним, цікавим, з багатьма питаннями та завданнями, захоплюючим і на свіжому повітрі.

Багатогранність відповідей підлітків дає можливість виявити їх уподобання, бажання та потреби. Це дає можливість проаналізувати, як ефективніше та краще організувати сферу дозвілля для сучасних підлітків. Аналіз анкети дає розуміння, що сучасним підліткам цікавий спорт, туризм, різні цікаві заходи, квести, табори, настольні ігри тощо. Використовуючи ці зацікавлення підлітків, можна вивести відповідні дозвіллеві програми, які зможуть послужити каталізатором їх особистісного розвитку. Дозвіллеві програми можуть бути як короткі, так і довготривалі, наприклад, реалізовані протягом року чи кількох років. Важливо, щоб кожен методист, вчитель, соціальний педагог, організатор дозвіллевого процесу мав за мету сприяти

напрацюванню міцної моральної основи. Щоб наповненість проведення дозвілля для наших дітей служила їм поштовхом для самовиховання та самодисципліни, формувала відповідальних та свідомих українців, допомагала їм відкрити свій внутрішній потенціал і навчала їх бути щасливими.

Найкращою основою для виховання молодого покоління є прислухатися до їх побажань, творчо і з любов'ю підходити як до організації, так і до творення середовища для підлітків, давати їм можливість всесторонньо розвиватися та бути впевненим у світлому майбутньому.

ВИСНОВКИ

Метою даного дослідження було вивчення методів організації дозвілля підлітків, які сприяють їх морально-особистісному розвитку в ділянці самовиховання і самодисципліни. Для досягнення цієї мети перш за все було представлено аналіз наукового вивчення дозвілля та його впливу на формування особистості підлітка. Аналіз поняття дозвілля показує, що у сучасній виховній системі часто занедбується потужний засіб виховання, особливо це стосується підліткового віку, важливого періоду процесу формування зрілої особистості.

Проведене дослідження показало, що сучасні підлітки часто є перевантажені навчальним процесом, та інформаційним медійним натиском, тому потребують допомоги виховних інституцій (сім'ї, школи, церкви, тощо) для формування цінностей, які є фундаментом особистісного зростання.

Для підлітка все нове, він починає відчувати симпатії, не вміє справитися із своїм емоційним станом, сам себе не розуміє. Авторитет батьків відходить на задній план, і думка друзів стає в цей період набагато важливішою. Тому вони часто гуртуються в компанії, клуби, групи людей, де мають певні спільні інтереси. В цей час батькам часто здається, що вони “втратили” свою дитину. Проте на підлітка можна мати вплив, але лише посередництвом авторитету. Це може бути вчитель, старший друг, виховник, той, хто не лише вчить, але з любов'ю допомагає. Вони дуже чутливі, і відчувають нещирість. Тому наставником має бути той, хто дійсно проявляє емпатію та щире участь у житті особи, яку навчає. Якщо в житті дитини буде той, хто надихає, мотивує і буде добрим прикладом, то це точно дасть добрий старт для її майбутнього.

Ще більш важливим є привити моральні цінності, які будуть добрим стержнем у майбутньому, на які дитина зможе опертися, роблячи вибір у життєвих ситуаціях. Кожна наука спрямована на досягнення певних цілей. Виховання – це постійний процес навчання, спрямований на розвиток

особистості того, кого навчають. І якщо процес виховання буде приємним, дитина буде черпати з нього не лише науку, але і радість, тоді він буде ефективним і поступово із процесу виховання перейде у самовиховання.

Проте людині нецікаво просто вчитися. Важливо, щоб подана інформація також була цікавою і доступною. Необхідно подати те, що було б прийнятне для дітей, щоб вони захотіли навчатися. І цей процес найкраще відбувається, коли дитина грається. З самого раннього дитинства діти вже мають любов до гри. Через гру вони пізнають, навчаються, отримують позитивні емоції. Поступово виростаючи, здається, що діти більше не хочуть грати, але це не так. Просто гра переходить у іншу форму, має інше вираження, тому вона є необхідним елементом виховного процесу. Саме дозвілля є таким виховним засобом, який найбільше впливає на формування морально-особистісного розвитку молодшої людини. Воно може мати різні форми: активні та пасивні, соціальні, особисті, навчальні, організаційні і т. д. Є дуже багато видів дозвілля для підлітків, проте не всі вони скеровують до розвитку цінностей. Актуально добре організувати дозвілля, щоб воно не лише давало можливість відпочинку, але і приносило користь, спрямовувало молоду особу до виховання власного Я, навчало її і дисциплінувало.

На основі дослідження вподобань підлітків у цій магістерській роботі, можна зробити висновок, що молоді люди найбільше цікавляться подорожами, хотіли би брати участь у різноманітних святах, люблять грати в настільні ігри, а також ходити в гори та відвідувати кінотеатри та театри. Також багато дітей відповіли, що їм недостатньо тих заходів, які проводять у школі, або ж вони є недостатньо цікавими. На жаль, сфера дозвілля ще не є на належному рівні в державі. Проте вже багато сфер звертають на це увагу і враховують як виховний фактор. Навіть у школі, на катехизації застосовують дозвіллієві програми, які більше відкривають внутрішній світ дитини. Це дуже добре, хоча треба ще більше працювати у цьому напрямку, особливо держава повинна вкладати більше зусиль і давати можливості для розвитку кожної структури, які працюють з дітьми.

Як приклад доброго проведення дозвілля, яке сприяє самовихованню, у даному дослідженні подано діяльність організації Пласт. Її діяльність є дуже широкою, і допомагає у вихованні у дітей патріотизму, поваги до інших, участі у суспільному житті держави. Структура Пластової організації побудована таким чином, що усі учасники табору є поділені на групи, існує гурткова система. Кожен гурток має свого впорядника, який є наставником і прикладом для інших. Існують правила табору, які у своїй основі мають послух виховнику та повагу один до одного. Пласт плекає традиції, шанує Бога та людську особистість. Надає можливість розвивати ті природні здібності і обдарування, які є закладені в особистості дитини посередництвом різноманітних видів гуртків. Добрий виховник має розгледіти у характері та схильностях свого вихованця, куди саме його спрямувати надалі, щоб ця дитина могла реалізувати своє природне покликання. Таким чином, навчаючись, підліток отримує задоволення, бо маленькими кроками прямує до мети. Його стимулюють успіхи, які він робить, змагання, можливість здорово конкурувати з іншими. Рухова діяльність також надзвичайно важлива для сучасних дітей, адже вони в основному проводять час вдома, сидячи перед комп'ютером або телефоном. Пласт виводить своїх вихованців на природу, тим самим навчаючи молоду особу бачити красу створеного світу, вчиться насолоджуватися нею і виживати в ній.

Діяльність Пласту побудована таким чином, що виховник помалу сам вчиться бути провідником, брати на себе відповідальність, бути сміливим та вміти вести за собою інших. Тобто виховники формують нових майбутніх виховників, які будуть служити Богові та своїй країні. Пласт є добрим взірцем того, як можна виховати особистість дитини, формуючи її характер та виховуючи моральні цінності.

Труднощі, з якими довелося стикнутися при написанні цієї роботи – це те, що кожен педагог має своє бачення виховання особистості і організації дозвілля, довелося проаналізувати багато праць, щоб зрозуміти, які види дозвілля спрямовані саме на самовиховання і самодисципліну молодої особи.

Якщо зробити підсумок, то можна вивести такі важливі твердження:

1. Дитина сама не може себе виховати, для цього потрібне навчання.
2. Навчання повинне бути подане у формі, доступній для дитини, тобто вибираючи дозвілля, яке лежить до душі, дитина набагато більше зможе засвоїти науку, яку їй доносять.
3. Важливим є авторитет наставника, його щира участь у житті дитини та довіра з боку вихованця.
4. Дозвілля повинне бути організованим, мати певні цілі та завдання, воно повинне спрямовувати до самовиховання.
5. Дозвілля повинне виховувати відповідальних громадян.
6. Воно має бути цікавим і доступним, мати фінансову підтримку із сторони держави.
7. Повинна бути співпраця усіх сторін для успішного напрацювання моральних цінностей в дитини.
8. Підлітки мають великий потенціал: творчий, інтелектуальний та духовний, потрібно його розвивати і вкладати в нього.
9. Виховник має бути зразком для дитини, яку він навчає.
10. Виховання цінностей має бути основною метою для кожного, хто хоче бачити успішне і щасливе майбутнє наших дітей.

Проведене дослідження відкриває широкі можливості розвитку дозвілля як засобу виховання цінностей підлітка. Звичайно, що досліджена тема є дуже широка. щоб могла бути вичерпаною у форматі даної наукової роботи, але ця робота може бути поштовхом для тих, хто хоче налагодити виховний процес у ефективний спосіб, а також у спосіб, який максимально заангажує до процесу виховання самих підлітків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Арцишевський Р.А. *На шляху до людини. Вибрані педагогічні статті.* Луцьк 2011.
2. Башкірова Ніна. *Сучасна дитина і її проблеми. Дитячий садок, школа, телевізор, дім, інтернет, вулиця.* СПб 2007.
3. Бейден-Поуелл оф Гілвелл Роберт. *Порадник виховникам. Частина 1.* Івано-Франківськ 2012.
4. Белей Василь. *Пласт у школі* // Пластовий шлях 169 (2012) 34-36.
5. Бех І.Д. *Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія.* Київ – Чернівці 2018.
6. Біла Ю.В. Сутність поняття «дозвілля» та «вільний час» // *Комунальний заклад «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради* zoipro.net.ua (10.08.2022).
7. Боднарчук Г.М. – Тимочків М.М. *Виховні години. 6 клас: На допомогу класним керівникам.* Тернопіль 2009.
8. Бойко О.П. *Культура дозвілля в контексті сучасних теорій.* Харків 2009.
9. Бочелюк В.Й. – Бочелюк В.В. *Дозвіллезнавство. Саморозвиток і самореалізація сучасної молоді в сфері дозвілля* // *Все про туризм. Туристична бібліотека* tourlib.net (22.11.2022).
10. Боярський академічний ліцей Лідер. *Самовиховання як засіб формування особистості 2013* // *Боярський академічний ліцей «Лідер»* boyarka-lider.kiev.sch.in.ua (22.11.2022).
11. Ващенко Г. *Виховання волі і характеру. Частина 1.* Лондон 1952.
12. Ващенко Г. *Виховання волі і характеру. Частина 2.* Мюнхен 1957.
13. Володимир Майборода. *Самовиховання як засіб формування особистості* 17 грудня 2015 // *Портал стратегічних новин, світоглядний орган середнього класу «Народний оглядач»* ar25.org (22.11.2022).

14. Завацька Л.М. *Технології професійної діяльності. Методика організації дозвілля дітей та молоді* 06 травня 2019 // Файловий архів студентів Studfiles studfile.net (22.11.2022)
15. Зайченко І. В. *Педагогіка. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів, 2-ге вид.* К. 2008.
16. Здзіслав Струзік. *Виховна програма на основі цінностей за вченням Івана Павла II* / перекл. і кор. Скидан О., під ред. Інституту Папи Римського Івана Павла II. Варшава 2014.
17. Канафоцька Г.П. *Формування цінностей сучасної людини: фактори, інституції, складові та чинники впливу.* К. 2013.
18. Катехитична комісія Самбірсько-Дрогобицької єпархії УГКЦ – Дрогобицький інститут Пресвятої Трійці. *Просто і не просто ігри та забави* / упоряд. Витівський М. Дрогобич 2012.
19. Козлов Н.І. *Самодисципліна 2015*// *Енциклопедія практичної психології* *psychologis.com.ua* (23.11.2022)
20. Комісія освіти та виховання УГКЦ. *Олівці: poradnik z організації та проведення християнських таборів для дітей та молоді* / уклад. Щур О. Львів 2016.
21. Комісія у справах освіти та виховання УГКЦ. *Засади формації вчителя: особистісні та духовні аспекти. Частина 1* / упоряд. с. Георгія Припутницька. Львів 2017.
22. Ликтей Ю. *Що притягає юнацтво до Пласту?* // Молоде життя. Часопис Українського Пласту 98-99 (1950) 18.
23. Макгонікал Келлі. *Радість руху. Як фізична активність додає впевненості, зближує людей і робить їх щасливішими.* К. 2022.
24. Мак-Давел Джош – Дей Дік. *Бути героєм для своїх дітей* / перекл. Дух І. Львів 2014.
25. Мак-давел Джош. *Ні! Допоможи своїй дитині подолати сексуальний тиск* / перекл. з англ. Гладкий О. Львів 2005.

26. Максимовська Н.О. *Сучасний стан дозвіллевої сфери в Україні: соціально-педагогічний аспект 2011* // *Все про туризм. Туристична бібліотека* tourlib.net (20.08.2022).
27. Музичка І. *Основи християнського виховання у творах митрополита Андрея* // *Катехитичне служіння в УГКЦ сьогодні: досвід, труднощі, перспективи: документи та матеріали. Конференція присвячена Митрополитові Андрею та Патріярхові Йосифу Львів-Рудно 2004* / літ. ред. Рибак Н. - Чайка М. Львів 2005, 15-28.
28. Opus Dei. *Праця та відпочинок 2014* // Українська греко-католицька церква Святих мучениць Віри, Надії, Любові та їх матері Софії cerkva-vnls.lviv.ua (15.08.2022).
29. Організація відпочинку, дозвілля і розваг. *Сутність організації відпочинку, дозвілля і розваг 2010* // Навчальні матеріали онлайн pidru4niki.com (20.09.2022).
30. Павелків Р.В. *Вікова психологія: підруч. Для студ. вищ. навч. закл.* // *Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека імені Первоучителів слов'янських Кирила і Мефодія* old.libr.dp.ua (20.10.2022).
31. Паскаль О.В. *Соціальна робота у сфері дозвілля*. Одеса 2007.
32. Петрова І.В. *Дозвілля в зарубіжних країнах*. Київ 2005.
33. Пігін Герда. *Як передавати дитині цінності*. Львів 2014.
34. Пласт, Організація Української молоді в Канаді – Пласт, Українська Скавтська організація в ЗСА. *Пластовий довідник*. Toronto 2008.
35. Поліщук В.М. *Вікова і педагогічна психологія: навчальний посібник*. Суми 2010.
36. Прокопчук Софія. *Стежинами духовності: На допомогу вчителям, катехитам та вихователям*. Львів 2012.
37. Робінсон Кен – Ароніка Лу. *Ви, ваша дитина і школа. Як прокласти шлях до найкращої освіти*. Львів 2018.
38. Синод Української Греко-Католицької Церкви. *Катехизм Української Греко-Католицької Церкви «Христос – наша Пасха»*. Львів 2011.

39. Слей Джуліан. *Випробування свободою. З тринадцяти до дев'ятнадцяти. Посібник для батьків* / перекл. з нім. Київ 2015.
40. Словник української мови. Том 2. *Глумачення, значення слова «Дозвілля»* / уклад. Білодід І. Київ 1971.
41. Станчишин В. *Мені б твої проблеми...* // Кана 11 (2014) 38-39.
42. Старосольський Юрій. *Велика гра*. Львів 2005.
43. Старосольський Юрій. *Посібник зв'язкового*. Торонто - Нью-Йорк 1970.
44. Сухомлинський В.О. *Вибрані твори: Т. 1: Духовний світ школяра*. Київ 1976.
45. Сухомлинський Василь. *Серце віддаю дітям*. Харків 2012.
46. Тхоржевська Т.Д. *Православне виховання в історії педагогіки України*. К. 2008.
47. Фулер Чері. *Як виховати активних і творчих дітей* / перекл. з англ. Гірської Н. Львів 2007.
48. Чемпен Гері. *П'ять мов любові у підлітків* / перекл. з англ. Маслюх А. Львів 2007.
49. Швай Роксоляна. *Психологія та педагогіка творчості: навч. посібник*. Львів 2014.
50. Швейцарська організація місіонерства та милосердя «ЛІО Швейцарія – Україна». *Дитяче дозвілля 12 липня 2016 // Швейцарська організація місіонерства та милосердя «ЛІО Швейцарія – Україна» lioua.com (20.08.2022).*

ДОДАТКИ

Анкета:

1. Скільки Вам років?
 - 11-12 років;
 - 13-14 років;
 - 15-16 років.
2. Які види дозвілля вам найбільше подобаються?
 - поїздки;
 - кіно, театри;
 - свята;
 - християнські табори;
 - танці;
 - концерти, вечірки
 - мандрівки в гори, кемпінг;
 - велоспорт;
 - майстер-класи;
 - спорт;
 - книги;
 - інтернет, комп'ютерні ігри;
 - віртуальне спілкування;
 - настольні ігри;
 - більярд, боулінг і т.д.
3. Що для вас є цінним у Вашому дозвіллі?
 - спілкування з іншими людьми;
 - можливість вирватися із звичного ритму життя;
 - бажання дізнатися щось нове;
 - можливість чогось навчитися.
4. Як ви вважаєте, чи важливо, щоб дозвілля приносило не лише відновлення сил, але і якісь корисні знання?
 - Для мене завжди є важливо навчитися чогось нового.
 - Бажано, але необов'язково.
 - Ні, бо для мене основне, щоб було просто весело.
5. Що ви відчуваєте, проводячи цікаво ваш час?
 - захоплення;
 - радість;

- свободу;
 - самоповагу;
 - розвиток.
6. Як ви любите проводити свій вільний час?
- Наодинці;
 - З друзями;
 - З братом чи сестрою;
 - З батьками;
 - З однією або двома найкращими друзями.
7. Уявіть собі, що ви потрапили в майбутнє. Яке воно? Що з нього ви би хотіли запровадити вже зараз у ваше дозвілля?
8. Уявімо, що вам потрібно провести якийсь цікавий захід, що б це було? Зробіть короткий опис.
9. У якому останньому дозвіллевому заході ви брали участь? Що вам там сподобалось? А що ні? Що ви б хотіли покращити?
10. Чи подобаються вам ті заходи, котрі пропонують у школі?
- Так.
 - Ні.
 - Хотілось би кращого.
 - Я маю гарні ідеї.
 - Інше.
11. Що подобається з того, що є поза школою?
12. Що вас мотивує при виборі свого відпочинку?
13. Якщо була б можливість вибрати будь-який вид відпочинку, якого ви ніколи не мали, що саме ви б вибрали?
14. На Вашу думку, краще бути учасником певного дозвілля, чи його організатором? Чому?
15. Напишіть своє визначення: дозвілля для мене – це...
16. Чи любите ви вчитися?
- Так;
 - Ні.
 - Інколи.
16. Якщо б Вам довелося організовувати дозвілля, яким би воно було?